

למשפחת השילוקים

(חקר אופי אנושי)

רק איש אחד ישנו בספרות העולם, שנקרא בשם "שילוק", אבל מסופקני, אם ימצא מי שיחליט, כי אחר הוא שילוק ואין שני לו. הרעת נותנת, גם בלי חקירות יתרות, כי רבים הם השילוקים, אף-על-פי שהם נבדלים בשמותיהם, בגורלותיהם ובהרבה מתכונותיהם. למרות שנויי השם והמצעים יש בכלם נרעין נפשי אחד המקשר אותם בקשר משפחה חזק ועצום ומגלה בהם מתחת ללבוש החיצוני השונה את הטפוס האנושי האחד. כשנתבונן לחיים הסובבים אותנו ונחמק באותם שקדמו לנו, נוכח על נקלה ונראה מה מרובים הם השילוקים למחצה, לשליש ולרביע, ואין צריך לאמר, כי שמינית שבשמינית שילוקיות יש למצוא תמיד לרובות בכל דור ודור ובכל קבוצה אנושית. עדות לזה – הגם אמנם רק עדות במקצת – הרי לנו אותה העובדה, ששילוק השקספירי נחשב בעיני כל לסיפוס ספרותי. ולא רק לאישיות בודדה ויחידה במינה, שנבראה במקרה בתור "אויקום", כיוצא מן הכלל. כי מכיון שמדברים על טיפוסיותו של שילוק, הרי ברור, שפרט זה בא ללמד על איזה כלל ידוע ושבחתך כלל זה רבות הן דמויות האדם, שהוא הפרט, סופסן. ועוד לרעת, שזה כבר נוכחנו דיינו על-פי נסיון ההכרה והחיים, כי חוץ מהרעיון העברי על האלהות אין בעולם יחידות גמורה לא במציאות ולא במחשבה; כל יחיד הוא תמיד רק אחד הרבים, כמו שכל חזיון חיוני וטבעי אינו בשום אופן יחיד במינו כהחלם. אמנם כי אחד הוא שילוק השקספירי, אבל בספרות העולמית הוא מתגלה אלינו כפעם בפעם בהסתר שם ופנים. וגם זה מובן, כי עוד לפני שקספיר היה טיפוס אנושי זה חי ופועל בחברת האדם, אלא ששקספיר קרא לו בשמו, וכך נודע ברבים. וגם אלמלא היינו חייבים תודה להדרמטיקון הגינאלי בעד האמתיות האמנותיות והחיוניות, שגלה לנו על-ידי יצירתו זו, היינו צריכים לשמות על קביעת שם זה. כי גדולה קריאת השם לדבר, שעל ידה הוא בא לידי גלוי ופרסום ולידי חיים עצמיים ונצחיים בהכרתה של האנושיות ובעולם הרגשותיה. ויותר מזה: כל תזיון חיוני, שחפס לו מקום ידוע במהלך החיים או בממשלת הרוח ושמו העצמי נקרא עליו להבדילו ולהגדירו מפין יתר החיונות, מפריא על-ידי פרסומו

את החיים ומוליד בעולם המציאות וההכרה הרבה תזיונות חדשים הדומים לו פחות או יותר. תזיונות צאצאים אלה מתיחסים אל התזיון־אביהם באותו היחס השורר בין צמחים שונים בני מין אחד לצמח היסודי, שממנו הלכו והתפתחו כלם בזמן מן הזמנים. כן גם שילוק של שקספיר הוא ראש וראשון למשפתה גדולה של טפוסים אנושיים מיוחדים הנפגשים אצל סופרים שונים. שקספיר קבע צורתו, ובאו אחרים והוסיפו על דמותו, מדעת או שלא מדעת, קוים ושרטוטים חדשים, שעל ידם הולך ומסתמן ביתר בהירות הלך־הנפש המסובך של אותו האופי האנושי המיוחד. וכשאנו באים לשאול, מה טיבו של שילוק, שכך ידובר בו, מוכרחים אנו לפנות ראשית־לכל אל מחוללו בספרות, אל שקספיר.

שקספיר – תלי תלים של ספרים נערמו כבר על קברו של גאון גריטי זה, אבל בכל פעם, כשאנו קרבים אל ירושתו העשירה ומכינים את עצמנו בהכנה רבה לגלות מתוכה את סוד יצירתו הפלאית, מתפרץ פתאום וקם לפנינו מאליו רוחו הענקי בכל גדלותו הפראית. מתוך מרחקי הנצח הקרים הוא מביט עלינו זר ומוזר, וקופסת הקסם של יצירתו צפה לה סגורה ומסוגרת על פני ים הרעיונות של אנושיות ואינה טובעת בהם. אבל בעד חרכיה חודר אלינו מעט מעט אורה הגנוז של נפש דגולה זו, עשרו הרוחני של שקספיר נראה לנו תמיד כאיזה פלא אנדי ויצירותיו המרובות, ועד היום יש לגלות בהן מעמקי־לב שאין למצוא דוגמתם אף אצל דורות שלמים של סופרים, נדמות לנו כמעשי להטים. כי, אם לאמנות, מי כמוהו אמן נפלא הבורא עולמות חדשים ומחיה אותם ברוחו? ואם לידעית נפש האדם, מי כמוהו יודע מערכי לב אנושי?

כל דור ודור מתעשר על חשבוננו ומגלה בו עמוקות. כל סופר וסופר המתעכב אצלו, מוצא אוצרות איך־סוף של יופי עליון והכמה עליונה, ולא רק ביצירותיו המובהרות כמו, המלך לירי, המלט, רומיאו ויוליה, מקבט ועוד, אלא גם בבינוניות שבהן.

ולא זו בלבד אלא שכל יצירה שלו היא עולם מלא בפני עצמו, המזהיר ומבהיק ברבבות נגהותיו. מספר הרשמים המתקבלים על־ידי יצירותיו הוא כמספר עיני המסתכלים, וגם בכל יצירה ויצירה כשהיא לעצמה מגלים בני־האדם הרבה פנים שונות.

אמת כי כל מה שיצא מתחת ידו של קוסם נפלא זה עורר תמיד חלוקי דעות לאין קץ. לכל דרמה שקספירית יש היסטוריה שלה, וקורותיהן של יצירותיו שונות ומשונות. האחת – אינה פוסקת מלעורר את המחשבה ואת ההתענינות עד היום הזה; השנית – שנו בה פעם החכמים את משנתם וחדלו, כאילו קבעו בה סממרות. לטוב השני הזה שייכת גם אותה הדרמה, הידועה בשם, שילוק או, הסוחר הוויניציאני. בנוגע אליה אין כמעט פלוגי דעות יסודיים, ואם יש שהדעות נפלגות, כולן הן פנות מהלך אחד והן נמצאות בחוג מחשבה אחד. ביחוד התפתחה כעין שפלוגה ביחס לגבור הראשי של הדרמה, ששמו העצמי נקרא על כולה, אבל כשחפצים אנו לעמוד על אופים האישי של השילוקים ולמצוא דרך אל מערכי נפשם, צריכים אנו קודם לכל לפרוק מעלינו את עולה של ההשקפה הכבושה ושל ההרגלים הרעיוניים, בנוגע לראש המשפחה השילוקית.

ד. אבי המשפחה

הרעיון הראשון המתעורר בנו, כחשבנו על שילוק, הוא, כי הוא יהודי. אבל מחשבה זו באה באמת רק מתוך רגילות רעה. אכן מזור הדבר קצת, שכמעט כל המבקרים רואים חובה לעצמם, בהגיעם ל"שילוק", לברר ביחוד את השאלה היהודית הנכללת, לסי דעתם, כדרמה זו. שאלה זו היא הציר שעליו סובבים תמיד רוב הוכוחים הספרותיים, האמנותיים והפילוסופיים בדבר הגפשות הפועלות ב"שילוק" ובדבר החזיונות עצמם. מתוך המון הכותבים על דרמה זו – הלא זה שלש מאות שנה, שהאנושיות התרבותית מתענינת בשקספיר – תשעים ותשעה למאה מעמידים תמיד את השאלה:

הבא שקספיר ללמד קטיגוריה על היהודים, שבראו את ספוטו של שילוק או החפץ היה להיות לסניגורו של העם העברי? מנקודת מבטה של הבקורת הסובלציסיטית, שכל השאלות מותרות לה, מפני שהיא נגשת אל היצירה האנושית באמת המדה של הדעות המתהלכות בחוץ ואין לה שום עסק בחיי הגפוש הפנימיים, אפשר שיש מקום לשיקול דעת כזה על "שילוק", אבל מי שאינו להוט אחרי שאלות מופשטות ומקריות ועיניו ולבו פנויות רק לעצם היצירה ודרכי חייה, זה לא יתעכב הרבה על שאלת היהודים שב"שילוק". בכל אופן לא ממנה יתחיל את התודעתו לאומי האנושי המיוחד במינו, אנו היהודים יש לנו חוש והקשבה מיוחדים לעניני אהבה ושנאה גועית ורתית – וזה מובן, כל מוכה מרגיש תמיד מרחוק את תגועותיו של מקל התובלים באויר. משום זה לא היינו צריכים כלל להתפלל, אילו היה נגש הקורא העברי אל שילוק האדם במחשבה תחלה של "זכאי הוא" או "חייב הוא". אבל המבקר הזר, שיש לו הרבה אמות-מדות ספרותיות למוד בהן את יצירות הרוח של האדם ואינו חשוד על סובייקטיביות יתירה, מבקר לועזי כזה ודאי שצריך היה ויכול היה להרגיש עד כמה אין יהדותו של שילוק ולא נוצריותם של בעלי דברו הנקודה אמדוכית כדרמה זו. ובכל-זאת כמעט בכל הספרות הגדולה, שנכתבה על שקספיר, רבים הם המטעימים והמדגישים דוקא את הקו המקרי הוזה של גבורי כדרמה, כאילו היה, באמת, יסודי ומרכזי במהלך החיוון. תמוה הדבר, אבל כך הוא, אמנם יש לישב אותו קצת בזה, ש"השאלה היהודית" היא תמיד שאלה העומדת על הסרק ומרחפת באויר, ומשום זה עינינו נשואות אליה תמיד לחפשה ולגלותה בכל מקום שיש לחוש את מציאותה. ואפשר יש עוד לישב חיוון מזור זה אצל מבקרי שילוק על-ידי אותו המוגולוג הגינאלי שבמערכה השלישית, שבו הביע שקספיר את הצער העברי בעמקות גפלאה כל-כך, שהוא נושך אליו את שימת כל לבו של הקורא והשומע ומכניע את הלך מחשבותיו. אבל אם כה ואם כה – עד עתה מתעכבים הרבים רק על ההתנגשות הדתית, הגועית או הלאומית, שבין שילוק ואנטוניו, אולם השכל הישר מחייב, כי שאלת היהודים בצורתה המודרנית או באיזו צורה אחרת לא יכלה למלא תפקיד מרכזי ועיקרי ביצירתו זו של שקספיר.

שקספיר לא יכול להרגיש את כל חריפותה של שאלה זו ולא יכול להקריש לה שימת לב גדולה כל-כך: קודם לכל מפני שהוא עצמו בודאי לא ראה כלל יהודי בימיו ולא הכיר כלל בחיי היהודים. בימיו לא היו באנגליה שום יהודים, יען כי גרוש אנגליה היה זמן רב לפני שקספיר, ושיבת היהודים היתה אחריו. אמנם יכול היה שקספיר לראות יהודים בחוץ לארץ, אבל ידוע כמעט בודאי, שהוא לא יצא אף פעם מארץ מולדתו, ובכן צריכים אנו להחליט, כי שקספיר ברא בכונה תחלה יצירה עמוקה וחשובה לשמה של השאלה היהודית, מבלי הרגש התעוררות נפשית חיה. דעה כזו, המעט שהיא מוטעית, אפילו אם היתה נוגעת ביצירה אמנותית סתם, היא מתוסרת כל טעם ספרותי וכל הרגשה אמנותית בכלל, ובנוגע לשקספיר ביתוד. אף אילו היה מיוצאי הניטו, לא היתה יכולה שאלה זו להכנס לתוך שילוק, מפני שביצירתו של נשיא האמנות העולמית אין בכלל שום שאלות ותשובות. מי שעין לו לראות ביופי ואוון לו לשמוע את קול היצירה האמתית, יודע כי המדה גנוזה ונלויה אחת יש אצל שקספיר, חוסר הטנדנציה שמה. מתוך כל סבך הקסם של יצירי פלא, באותו החוש הדק והמיוחד במינו ליגונו וששונו של האדם, מפליאה אותנו ביחוד הניטרליות הגמורה של שקספיר ותמימות דרכו. כל כגמה, איוו שתהיה, פוגמת תמיד באמנות, וכל משורר אמתי מואס במדה מגונה זו, ואף כי שקספיר, היוצר היותר חפשי והיותר גא שבספרות העולם! לפניו אין שום משוא פנים ואין בכלל שום העמדה לדין. שקספיר אינו שופט ואינו פובליציסטן, שבביל תכונה תמירתו זו של האמנות העליונה עומד שקספיר בכל יפיו ובכל אמנותו עד היום הזה. והניטרליות הגמורה היא המרחפת גם על הדרמה, הסותר הוויניציאני. רק בעמידתו זו של שקספיר מ מעל לכל הענינים, שהוא נובע בהם, אפשר לכאר את העובדה המוזרה, כי למרות הוכחים המרובים אין האנשים יכולים לבוא לידי דעה אחת: המקטרג הוא שקספיר על היהודים או מגין עליהם? הן לא בשפת חידות ידבר ביצירתו זו – ומדוע מתהוים חלוקי דעות? הלא רב הוא המרחק מסנגוריה, שיש בה יותר מהן פשוט, עד קטיגוריה שיש בה יותר מלאר פשוט; ובכל זאת יש אומרים: אוהב ישראל היה, ויש אומרים: צורר יהודים!

אולם האמת היא, כי בשילוק אין אנו מוצאים לא הן ולא לאו בנוגע לשאלה היהודית, יען כי אין בדרמה זו בכלל שום יחס ישר אליה. אמנם יש בין הנספחות הפועלות בה יהודים ונוצרים, ואמנם שגי בעלי הדתות השונות נמצאים בינם לבין עצמם במצב של ויתורוצוו, אבל אין שום רגלים לדבר, כי דוק א יהדותם של אלה ונוצריהם של האחרים הן מרכז הכובד של כל הדרמה. די לנו כי משורר, שלא ראה יהודי מימיו, חדר באופן נפלא כל כך לתוך עמקי הלב העברי ודלה משם א ג ב א ו ר ח א, בהיותו שקוע בדעיונות והרגשות אחרות לגמרי, קיים אמתיים ואסיים, שערכם קיים לעד. האין די לנו כפלא, ששקספיר גלה במקרה בטיפוס האנושי שלו את היהודי? ואכן יהדותו של שילוק היא מקרית לגמרי לגבי הרעיון המרכזי האמתי של הדרמה, ראה לזה הן המהדורות השונות של הפכולה, שמהן שאב שקספיר את שתי הארג

הנפלא שלו. כווריינטים העתיקים של עצם הספור אין היהודי נזכר כלל. בהם יוספר רק על מלוה ברבית סתם, שדרש מבעל חובו, בתור קנס, את כשרו החי. במהדורות המאוחרות של הספור, שכהן השתמש, כנראה, שקספיר, כדרכו תמיד, מסופר כבר על יהודי מלוה ברבית. שקספיר חזר על ספור המעשה כמו שהוא, אבל אין שום ספק בדבר, כי כשהתחיל להתעסק בחיון ולהחיות את העצמות היבשות של הפפולה בסקודת הוד רוממות נפשו היוצרת, קמו לנגד עיני רוחו הכביר גם שאלות חיים צדדיות, שנבעו מתוך היחוסים החוורים של גבורי הספור. אהבה ליהודים או שנאה להם – במקרים ידועים אפשר שהן אבן בוחן לטהרתה של השקפת עולם זו או אחרת; אבל כל השקפת עולם תלויה תמיד בחיונות סבוכים עד מאד של חיי הישוב האנושי. גם העמים הסובבים אותנו יחוסם אלינו תלוי בהרכה גורמים חיצוניים ופנימיים, שהן על-פי-רוב, ואפשר כולם, רק זמניים, וככל אופן אין לראות בהם יסוד אנושי נצחי. שקספיר, כידוע, היה לו חוש מיוחד וכשרון מיוחד להתרומם מעל כל שאלות זמניות ולהסית דעתו מן המקרים והיחוסים החולפים. נפש האדם הנצחית כמו שהיא, שמחתיה ואנחותיה הקטנות עם הגדולות, פרחי הרע הצומחים מקרקע הנצח שלה ולובן חבצלותיה, שאינן נובלות לעולם, כל מה שעומד וקיים מששת ימי בראשית וגם כל ההולך ונברא בכל רגע ובכל שעה, כדי להגדיל את החיים ולהאדירם – הכל מצא לו את בטויו ביצירתו של שקספיר. הכל, ואפילו הרק והקל, הנבוה והמאוס. אבל על כגון אלה אין הוא מתעכב בכונה ואינו מכין מטעמים לתן החקרנים השונים. וויינגר אומר על שקספיר, כי אצלו, אין לעולם מרכז, היינו, כי עיני הגשר שלו תועות בכל העולם כולו מבלי מצוא להן מנות על איוה עצם ידוע. אבל אין זה אמת. בעולמו של שקספיר, שהוא כל עולמו הגדול והיפה של היוצר העליון, ישנו מרכז, והוא האדם. ויותר מזה: גם בעולם קטן זה ישנו על פי שקספיר מרכז, יען כי מרכז כל המרכזים הלא היא נפש האדם. בכל יצירתו מרגישים אנו כי זהו הציר, שעליו סובבים כל החיים וכל החי. אין זה אומר כי האדם הוא השליט בעולם וכי כחותיו הם הפועלים, כמו שאין לאמר, כי הארץ סובבת על צירה מפני שהציר מסובבה. אבל שקספיר מראה לנו את נפש האדם כצפורה אגדית המרתפת ממעל לכל היקים ונתונה בו בכל-זאת, כאילו היתה טוה מתוכו רשת זהב לה לעצמה. עולמות נבראים ונחרבים ושוב נבראים, שמים וארץ מתקרבים זה לזה ומתרחקים ושוב מתקרבים ו,נשקי הדדי, והמקום הפלאי של כל אותם החרבנות והבניות, של אותן הפגישות והפרידות, מקום-המגע הוא – לב האדם. הוא, הטמיר והגנוז מעין רואים, משמש גשר לרצי הגורל הבאים ממרחקי העולם והומן, לבשר לאדם את אשרו או את אסונו. ושם עומד גם הסולם, שעליו עולים ויורדים פלאי-החיים, להאיר בנגהם את התהומות הסעורים מסביב.

בשירה היה שקספיר ארדיכל של גשר נפלא זה ושל סולמירו זה, ולא היה סר לצדי דרכים להקים מעכרות על שלוליות מים ולהעמיד מעלות עץ אצל עליות קיר. ואם היה בורא סיפוסים עמוקים של בן עם זה או אחר וביאר באור הקסם את חיי התקופה ואת יחוסי הדור, הנה העיטר היה אצלו תמיד

האדם הנצחי, באשר הוא אדם, ויסודי נפשו. ככפת השמים הנשאת מעל ראשינו, נוגעת ואינה נוגעת באוסקיה באדמה בכל מקום שעינינו נוגעת, כן הוא הגאון האנגלי: נפשו תרתף מעל לחיים, אבל רגליו עומדות בסוהות על האדמה. בצדס נוכל לומר עליו את דברי שלמה אבן גבירול, שאמר על עצמו:

וגוי יהלך על האדמה

ורוחי תעלה על העננים.

אם נקח בתור דוגמא את רומיאו ויוליה שלו, אף-על-פי ששניהם איטלקים גמורים על-פי תאוריהם ואף-על-פי שכל הסביבה כולה היא ריאלית, בכל-זאת נראה מיד שיש לנו בהם לא רק ווג אוהבים בני איטליה, כיראס טפוסי אהבה עולמית ונצחית. כן גם טימון האתוני שלו, קליאופטרה המצרית, ריכרד האנגלי, המלס הדני, ליר הסקסי ועוד, כלם הם גם יונים, גם מצרים וגם אנגלוסקסים, אבל העיקר בהם היא אנושיותם ולא לאומיותם. מתחת למלבושים השונים ומתחת לעור השונה של גבוריו מפרכס לב אדם, וחי אדם הם ההומים ומפכים בכל יצירתו של שקספיר – וגם בשילוק. אמנם נפלא כשרונו של שקספיר כזה, שגם הלבוש החיצוני של גבוריו הוא אצלו מלא יופי והדר, והטפל נעשה אצלו לפעמים קרובות גם עיקר גדול, אבל אם שואפים אנו לדעת את סוד הקסם של יצוריו, אנו צריכים שמיד לחפש בתוך הלבוש הזמני והמקומי את הנרעין העולמי והנצחי של חזון רוחו. שילוק הוא יהודי, ויהדותו מתגלית לפנינו על-ידי תאור גיניאלי. אנטוניו הוא נוצרי, וגם נוצריותו מתוארת בכשרון רב. אבל גם יהדותו של שילוק וגם נוצריותו של אנטוניו וחבריו הן רק לבוש לנפשות האנושיות, שאותן בא שקספיר לתאר. הית כבר מי שאמר, כי לא יהודים ולא נוצרים בא שקספיר להראות לנו, אלא נדכאים ומדכאים. אבל גם דעה זו, שאמנם יש בה יותר מקורט של אמת, כמו שיש הרבה אמת עוד בדעות אחרות ושונות על גבורי הדרמה, אינה יכולה לבאר לנו, מדוע נעשה הטיפוס האחד למדכא, והשני – לנדכא. ומה היא הסבה הנפשית העיקרית, שהביאה את שני האנשים האלה לידי מלחמה ועשתה את האחד למענה ואת השני למעונה?

תשובה לשאלה זו יכולים אנו למצוא רק אז, כשנכיר, ששקספיר תאר לנו שני סוגים שונים של מערכי לב אנוש, בהפגשם יחד במשעול החיים הצר. אמנם הרגיש שקספיר בחושו הגיניאלי כי בעברי ובנוצרי ימצא את האנטיפודים היותר קיצוניים לשני הטיפוסים האנושיים, שעלו במוחו. אך ההבדל הנפשי המפריד בין בן-חזונו האחד לרעהו, הוא המביא אותם לידי מלחמה מסותרת ואחרי כן גם גלויה, אבל לא הבדל הדת. רק אז, כשהסתמנו כבר שגויי הנפש והלב והוכרזה המלחמה, מלחמת-זכות-והצטרפו גם חלוקי הדת והגזע לאבן הגוף הראשית.

לפני זמן לא רב ביותר חלק היינע את האנושיות כולה לשני טיפוסים אנושיים: ליהודים ולחילינים. ובפירושו הוסיף אז כדי שלא יצא שום מכשול, כי אין בדעתו להעביר קו בין בני דת אחת ושניה או בין בני גזע

אחד ומשנהו, אלא בין יסוד נפשי אחר ומשנהו. חלוקה כזו, אלא שהיא יותר עמוקה וכוללת, והעיקר, חלוקה אמנותית נפלאה, עשה כבר שקספיר בשעתו, ובמהלך החיזון שב, סוחר הוויניציאני"אנו מוצאים כבר את הסימנים המובהקים להגדרתם של שני הטיפוסים האנושיים השונים. וכיוון שההבדל ביניהם הוא נפשי, יש למצוא גם בין היהודים טיפוסים, הילינייים" פחות או יותר על פי הגדרתו ש"היינע, והיינע עצמו יוכיח. ובין הנוצרים" על פי הגדרתו של שקספיר יש לפגוש גם בטיפוסי, שילוק", ושקספיר עצמו יוכיח. אנטוניו, בסניו, גרצינונו, פורציה ועוד מצד אחד, שילוק, חובל, ובמדה ידועה גם שקספיר בכבודו ובעצמו מצד שני – הנה הם נושאי הזרמים הנפשיים השונים, המתנגדים זה לזה לא רק במעשים שבכל יום ויום, כי אם גם בהשקפת העולם, בהרגשת החיים ובמערכי הלב. במאמרו הרים שקספיר את הצעיף מעל פנת חיים אחת, האיר לנו את מחבואיה והראה לנו מה בין שילוק ובין האחר", הנקרא אצלו בשמות פרטיים שונים, אבל שם הלואי שלו הוא אחד, על-פי שקספיר, נוצרי" ועל-פי היינע, היליני". לפנינו עוברים שני סוגי נפש שונים ואנו רואים את ההבדל ברקמתם ובמבניהם, את הנגוד ואת ההפרש שבדרכי חייהם ובגורלותיהם.

2

עיד בתמונה הראשונה, בשעה שאנטוניו יושב עגום ועצוב שלא כדרכו נוחן שקספיר בפי גרצינו" את הדבורים הסימפטומטיים: –

יותר מדי אתה קשור להבלי העולם,

ולשוא אתה ככה ראג להמה.

ראיתי אנשים בעולם, שכניהם זועטים

כפני אגם קופא. החרש יחרישו,

כאלו מלאו פיהם מיס; לא כן אני.

אני אה שיבתי ההולכת וקרבה

בצחק ומהתלות אקבל בבאה.

תחת הקפא לבי בעצב ורצנת

את דמי בעורקי ארתים בין ושקר.

דברים אלה מובנים די צרכם וגם ברורים למדי. במלים אחרות פרושם הוא: למה תתעצב, אחיז חטוף ואכול, חטוף ושחה, היום עוד חג, מחר – חול. לעזאזל כובד-ראש וראגות! תחי קלות-הזיעתו כזו היא באמת סיסמת החיים של כל חברת אנטוניו. להם אין החיים אלא חג אחד גדול, וכובד-הראש זר לגמרי לרוחם. על-פי טבע ברייתו ועל-פי התנאים החיצוניים המיוחדים שהולידו את הטיפוס האנושי הזה, הוא נעשה מקל גדול בשאלוח

החיים. במקרה או על פי איזה הכרה חיוני שמיר הוא נעשה תמיד לאדון החיים, וכל צרה שתבוא הנפכה מיד וממילא כלפי הסרים למשמעתה, העובדים בשבילו בועת אפס. אצל יהודים בודדים מסוג אנושי זה היו בין אבותיהם גם עמלים וטרורים, שמלחמה היתה להם בחיים ובועת אפס קנו להם את נצחונם ואשרם. סוף סוף היה מי שצבר בעד הגרצינים המאשרים את ההון הרב ונתן להם את האפשרות להיות עליונים ושאננים — אם על ידי עבודה, אם על ידי גול — אך בכל אופן במרצם ובכחם העצמי רכשו להם הרורות שקדמו לגבורי שקספיר את מה שרכשו, אבל הגרצינים באו כבר אל המוכן. אבותיהם חסמו וגולו, רצחו וגנבו, והם ירשו את כל הרכוש הרב והתענגו על כל טוב. הם אינם מרגישים כלל בצער החיים, ולהם אין כלל שום מושג מהמלחמה הגדולה, שהאדם נלחם עם עצמו ועם סביבתו עד שעולה בידו להחזיק מעמד בים הגדול של צרות ועגיויים. גם אנטוניו וגם חבריו הנגלים אלינו בדרמה השקספירית הם בני עשירים, בנים לתקופת עושר בחיי עמם. בעושר זה הם משתמשים מלוא חפניהם, מבלי שתעלה כלל על לבם המחשבה, כי האדם צריך גם לתת משהו לחיים ולא להיות רק מקבל. הם מתחסיס לחיים כבן יחיד מפונק לסביבת הבית שלו, כזה וזה הוא הפצוי — ימלא־נא הפצוי, מצוה המפונק וקל החיים. וראה פלא: יש להם מול למפונקים. דרישותיהם מתמלאות לפעמים קרובות, והם עצמם פטורים מן הדאגות. החיים הם בשבילם רק שחוק. את תפקידנו בחיים אנו ממלאים, כאילו היינו עומדים על במת התיאטרון — אומר בדרמה אנטוניו לחבריו. יש שהמשחק הוא צוהל ועליו — תפקידם של האנטונים הוא כזה על פי רוב — ויש גם שהמשחק עצוב קצת, אבל האנטונים יש להם תרופה בדוקה נגד העצבות. והוללות שמה, אם סתוקה כוס החיים לחכם, הם שותים ממנה עד תומה, אבל כשמתערבבת בתוכה קצת מרירות, הם מחליפים אותה בכוס היין. רק אל דאגה! אנטוניו וחבריו אינם יודעים כלום ואינם חפצים לדעת כלום מסבל החיים ומצווייהם. הם רק משחקים. שמחים הם ומבלים את עתם בטוב, ועוד הם מתענגים על שחוק החיים העליו. בקרס בכבודו ובעצמו משמש לפניהם ובינוס מסייעה בידו — היש לך שמחה גדולה מוזה ופתאם בשעת המשחק העליו, היינו באחת משעות החיים הטובים, אנטוניו מתעצב קצת. מה ראה העליו כזה? אכן צדק גרצינו בהעירו למוטר את אוגו. צדק, כמובן, מנקודת השקפתה של כל החברה היפה, שהחיים הם לה רק משחק תיאטרוני. בתקופות שונות של חיי האנושיות השתנו בשביל טיפוס אנושי זה רק המשחקים, אבל המשחקים נשארו דומים איש לרעהו ביסודי רוחם ונפשם

כך, למשל, רואים אנו ביון העתיקה בכל מקום שחרבותה מגעת, ביחוד בתקופות האחרונות של שלטונה, שאצילי העם, שריו, מלומדיו וחכמיו וגם אזרחיו סתם, היו יושבים כל הימים מסובים לפני השלחנות הערוכים, אוכלים ושותים ונהנים מזיו החיים. בין אכילה לאכילה ומשתה למשתה היו עוגבים ונזאפים וממציאים להם מיני משחקים שונים ומשונים ורודים באף ובחמה בעבדיהם. אף עבודת האילים היתה אצלם רק משחק, ועד עתה קשה לנו להחליט מה היתה יראתם להם: אמונה או עונג. הם היו קלי דעת, עליונים

ושמחים, צוהלים ושאננים, ולבם היה מופנה לכל יפה ומזהיר. כילדים השתעשעו בחיים, והמחוננים שבהם יצרו להם בובות של שיש, בובות לשחוק ולשעשועים. אלה הם הפסלים היוניים הידועים המרהיבים את עינינו ביפם, ויחד עם זה הם מאוסים עלינו בגלל שטחיותם וקרירותם. מתוך קלות־דעת ופזור רוח היו בוראים להם אלים יאלות לאלפים, עד שמספר אליליהם היה מספר אנשיהם. אלה היו, באמת, ילדים עליונים, ולפעמים יקנא בחייהם הקלים אחד מיורשי שילוק החדשים. ביון זו העתיקה היו הרבה הרבה אנטונים, גרצינים וסלרניים. שם היו הם כמעט הרוב המוחלט.

וברומא? גם שריה, חכמיה, עשיריה וטוהריה היו אוכלים ושותים, מקיאים ואוכלים טוב, מבליים את ימיהם בכתי מרחצאות ובאמבטאות, עורכים משחאות ונהנים מעולם זה, שהיה בשבילם כולו טוב. בשעות הפנויות משכרות והוללות היו מתענגים עונג רב על ענויי העבדים והשבויים, נצים זה בזה והורגים זה את זה מרוב בטלה והפקרות הרוח. הם היו מנצחים גדולים בחיים ורכבו על במתי האושר. גם בשבילם היו החיים רק משחק תיאטרוני, והאנטונים, הגרצינים והסלרניים היו גם ביניהם מרובים כל־כך.

וכן היה גם בבבל, גם באשור, ובתקופות שונות גם בישראל ויהודה. האם לא צעקו הנביאים השכם והערב על השאננים והבוטחים, האם לא הוכיחו את הקריה העליונה, השטופה בחיי הוללות, המלאה מאחרים לשבת בבתי היין והשכר? האם לא דרשו בנגותם של קלי הרעת, הווללים והטובאים, השקועים בתענוגות בשרים, ושום דאגות ומחשבות אחרות אין להם?

כן, גם אצל בני עמו של שילוק רבים היו האנשים טיפוסם של אנטוני וחבריו. טפוסים אלה נמצאים בכל מקום ובכל זמן, יען כי נצחיים הם ואנושיים; ואולם ביחוד הם מתרבים בשעה ששמשה של איזו תקופה מתחילה לשקוע ובשעה שיומו של איזה עם הולך ופונה. בשעת בין השמשות כזו בחיי עם הולכים החיים ומתעדרנים מבחוק, אבל מבפנים הולך הרקב ורב. זהב וכסף מתרבים, אבל גם עצלות והתפנקות מתרבות. תנאי החיים נעשים קלים ומרובי גונים, הצרכים והתאוות מתגברים, העשיר יעשיר והעני יענה עוד יותר, רעב וחוללות מתחילים לשמש בערבוביה והתהום מרחיב לועו יותר ויותר... ביחוד באות תקופות כאלה אחרי פוליטי או כלכלי גדול של המדינה. אבל טפוסים בודדים ממין זה יש תמיד בחוק מעמד העשירים ובחוק אולם העמים, שכו להיות אדוני החיים ולהשתרע על אחרים. עליהם אומר הפסיכיאטר הנודע קרפלין: האנשים שרכשו להם רכוש רב והורישוהו לבניהם־צאצאיהם כלים מחוסר התעוררות הרצון. מתוכם מתהווים טפוס־התנונות, וביתור הולכי בטל, חסרי רצון, אנשים שטחיים, ההיים רק על תענוגותיהם, ווללים וטובאים, ריקים ופוחזים. מציאותם של טפוסים אלה במספר רב — סימן רע הוא לאומה ומראה כי אומה זו, מתוך צרכיה הספונקיים וחייה העשירים, אבדו לה השאיפה והיכולת לפתח באוסן רצוי ותכליתי את כל כחותיה במלחמת הקיום (מחלות הגסו, ריפיון). האין דברים אלה נכונים כולם בנוגע לאנטוני ולשאר חבריו, שבלו את ימיהם כמשחאות ובהוללות ואברו לגמרי את הרצון העז לעבודה, למלחמה

ולחיים? מהו אנטוניו אם לא חדל-אישים, שאין לו שום מאמץ חיוני ושום מרץ, שאינו יכול לא לאהוב ולא לשנוא כהוגן? הלא כשהוא מוחל בבית-המשפט לשילוק את, "חטאו" נגדו, הוא עושה זאת לא מפני שהוא נוצרי, "רחמן": בתור "נוצרי" הנה התנקם בשילוק אויבו וענשו בעונש היותר חמור, אבל בתור אדם הוא עושה עלינו רושם של איזה שטיא. את ממונו הוא מפזר לכל רוח, וגם כל הענין הקשה והמסוכן עם שילוק בא לו רק מפני שערב לאהר. ועוד: למה חכה עד אשר יעבור זמן הפרעון של השטר עם התנאי האיום בשבילו? האם לא יכול היה למצוא אצל מכריו וידידיו את הסכום הנחוק לפי הערך? לו חפש וטרה, בודאי שהיה מוצא, כי הלא סוחר ידוע היה בויניציה וגם ידידים היו לו הרבה. אלא מה? רשען הוא אנטוניו ועצו וקל-דעת. אילו היה שילוק נתון בצרה כזו, היה בלי שום ספק מוצא תחבולה להנצל מיד הנושה האכזרי שלו ומן הפח שטמן לו. הוא היה לוקח בודאי מיד מלוה אחר את הסכום הנחוק, ולו גם ברבית גדולה מאד, או היה קובץ גמילות-חסדים, או היה ממשכן את חפציו, אבל בשום אופן לא היה מפקיר את חייו כיד שונאו החפץ במותו. לא כן אנטוניו. הוא כאילו לא היה בו כלל לב אדם העובד במרץ בלי הרף, כיהאם אגודת אוזב במקום לב. וכזה הוא בעל דברו של שילוק העז!

ובסניו? כולו-מראשו ועד כף רגלו טובע בחובות, וכל יום חדש דורש ממנו הלוואות חדשות. נפשו הריקה עשתה שותפות עם כיסו הריק, ושניהם אוספים נדבות על יד ומחורים על פתחי החיים. צרכיו קלי ערך וגם ספוקם קל. ובאמת, מה דרוש לו לאדם שכזה? הוא אוהב בגדים חדשים — ולשם זה הוא לזה לו כסף על ימין ועל שמאל; הוא אוהב לאכול הרבה ולשתות — ולשם זה הוא הולך אל מכריו וידידיו הרבים ומבלה את ימיו במשתאות. יש לו צורך בכסף — והנה הוא נוסע אל פורציה העשירה, כדי לקחתה לו לאשה. מה קלים ופשוטים החיים לבחור כזה! הנסה הוא בעצמו את כחותיו בעבודה? שקספיר אינו מספר לנו בדבר נסיונות כאלה ובדבר חפץ כזה מצדו של בסניו. וגם אנו מסופקים, אם מסוגל הוא בכלל למחשבות כאלו. בלי שום דאגות ובלי שום עול — מה טוב לו!

ולורנצו? זה המדבר גבוהה גבוהה על הלבנה ועל הכוכבים ועל יפי הטבע כולו — האין הוא גנב פשוט, הגונב ממון וגונב נפש? כשעה שהוא גונב משילוק את לב בתו וגם אותה בעצמה, אין הוא שוכח לקחת עמו גם את הכסף ואת התכשיטים הזרים. הרואים אנו לכך הפחות בשעת מעשה זה איוו פעולה אקטיבית מצדו? הנלה לכל הפחות איוו אנרגיה בגנבה? אפילו דבר זה אין אצל לורנצו! חבריו הם שהכינו את הכל לבריחתה של יסכה, שתברח עמו, וגם היא עצמה, הבת הכוגדת של שילוק, אינה מחכה כלל עד שיבוא גואלה זה ויקחנה. היא הולכת לקראתו והוא ווכה גם בה וגם בכספו של שילוק כמו מן ההפקר. ובסוף כל הסופות הוא מקבל עוד בבית המשפט מתנת עורף מן הגול החדש, שגזלו השופטים הצדיקים משילוק ב"דין". אכן יש מזל לסוחר עליז זה!

ואנטוניו, זה הגבור המרכזי של הדרמה? אפילו בשעה שקרה האסון לספינותיו אין הוא דומה כלל לאיש שנטרפו ספינותיו בים. רק רגע קטן הוא מתעצב, אבל נוח הוא להנחם וקל להתחיל שוב את חייו העליונים. וגם חבריו משתדלים בכל כחם שלא ישקע בעצבות ודאגות. חבריא זו, כשאיט ממנה נפטר כחברו, שואל הוא תמיד: „מתי נשמח שוב?" (מפרכה א'), כאילו לא היה בעולם אלא שמחות! רבבית האנשים המשועבדים להם עובדים בשבילם בועת אפס, והם אוכלים את הפירות. רק עבודה אחת יש להם, ואתר הם עושים על צד היותר טוב: הם מאבדים את כל מה שרכשו אחרים בשבילם. בתגרות המרובות והאכזריות, שהיו בין אציר לאציר, המלחמות התדיריות, החרבן והכליה, שהיו מביאים בכל מקום שכף רגלם היתה דורכת בו — בכלום מתגלית שאיפה אחת שתמית לאבד. כל הנסיכים הקטנים עם הגדולים של ימי הבינים, כל הפיאודלים והעירוניים היו כמעט תמיד שקועים בחובות, מפני שהיו מאבדים את רכושם במשחקי הבל ובחיי הוללות. ה„גבור“ בסניו, שאצל שקספיר, מתנאה בזה, שחיי עברו עליו בתענוגי תוהו, שבהם אבד את כל כספו, ואנטוניו הוא שמטן ומאבד הון, וכן — כולם. רק דמות אחת ישנה ביניהם, שהיא משכמה ומעלה גבוהה מכל החברה, אבל זוהי דמות אשה, ואוי ואבוי לאנטוניו ולכל הצד שכנגד שילוק. שאשה הצילתם מצרתם. פורציה, אף-על-פי שהיא יורשת עשירה, הולכת בטל ומבלה עולם, בכל-זאת היא חריפת שכל ובת רצון חזק. היא היותר אנרגית שבכל החברה האנטי-שילוקית. לא רק בלבוסה היא נראית כגבר, כי אם גם בכל מעשיה ודבוריה. היא עולה על כולם לא רק ביפיה ובחנה — שקספיר לא קמץ בתאורה היפה ובהוד דיוקנה — כי-אם גם בשכלה ובפעלנותה. כולם הם אובדי עצות, אך היא לבדה יודעת כיצד לבוא לעזרתם. אלמלא פורציה, שמהרה לבוא בהסתר פנים לבית המשפט, לא יכול היה אנטוניו להמלט מיד שילוק ובאופן כזה יוצא, כי גם אנטוניו, גם בסניו וגם לורנצו הם כולם גברי דנשי הצילום... מציאותה של פורציה בתוך חברת האנטוניים מרגישה עוד יותר את אצטותם של הגברים, אבל הצד השווה שבכולם הוא — קלות החיים. גם היא כמוהם מאושרה, שמחה ועליזה. כשאנו קוראים אצל שקספיר על חיי החברה האנטונית ורואים אותה באחוזתה של פורציה בשעות האושר והשמחה, מתגלית לפנינו חבורה זו בתור מושב לצים נצחי ובתור ועד של מבלה עולם. שקספיר משתדל לגמור את הדרמה הקשה של „שילוק“ בתמונה יפה ואוררית של ליל כסף מלא קסם, אבל — כוור הדבר — אנו מרגישים איוו אי-נעימות דוקא בתמונה מרהיבה זו. אין זאת אומרת, כי כל המערכת החמישית של הדרמה אינה מקבילה למהלך החזיון, או אינה אמיתית. לא. גם היא ריאליית כולה וגם היא עמוקה. אבל אחרי שראינו את כל הנעשה בארבע המערכות הקודמות של דרמת-חיים זו, קשה לנו להתענג יחד עם לורנצו הפוחז והגנב על נגוהות הלבנה הזכים ועל כוכבי הכסף השרים שירת אל ברום. שלותם זו של הרשעים ואוצרות היופי והעין, שנפתחו לסניהם, מעוררים בנו רק רגשי צער על צילי הטוהר של הנגינה של מעלה ועל קרני האור של היופי העליון ההולכים לאבוד. אך מה נעשה וכה חסץ לא רק שספיר, כי

אם לפעמים קרובות עד מאד גם שר החיים בכבודו ובעצמו. הוא המצמיח שושנים על רכבי חייהם של העליונים ומעלה קוצים במשעוליהם הצרים של כבדי הראש. — באנטוניו ורעיו אנו מוצאים הנהגת חיים של אנשים הפטורים מכל מצוות, והם נראים לנו כנושאי העולמיים של קלות החיים. יחד עם זה רואים אנו בהם את הטיפוס האנושי המיוחד, שקם והתהווה בשעת הדמדומים שבין ימי הבינים ובין התקופה החדשה בתולדות עמי אירופה. בשעה זו של בין השמשות, במוצאי ההג של תקופת ה"תחיה", עלו לרוב בשדה החיים עשבים רעים אלה של אוכלים ואינם עושים, ווללים וסובאים, עצלנים ורשלנים. הטיפוסים של הגרצינים והסלרינים היו מצויים אז בכל הארצות, ושקספיר נתן לנו בלי כוונה ולא במחשבה תחלה ראי נאמן ליחוסים הזמניים ולחיים הריאליים של תקופתנו. בדורו ובסביבתו היה בשבילו הרבה חומר ממשי, חיוני ואנושי, כדי להתעורר על ידם ולחדור לתוך מחבואי הנפש של אותם הספוסים הנצחיים, אשר את דמותם חקק לזכרון עלים ביצירתו הסוחר הווינציאני".

זמנו של שקספיר היה מצוין בכמה וכמה דברים, ומכל המעלות הסובות, שנבנו בו החשובה ביותר היא חייה המלאים של אותה תקופה. אז, בימי המלכה אליזבת, שררו באנגליה הוללות וקלות-דעת, שלא היו כמותן בקורותיה. נפשי חשק ותהלוכות מסקות ומשתאות תכופים, שהצטיינו בעשירות מופלגה ובסזרנות גדולה של עורכיהם, מלבושי חמד, שעשועי יקר, זהב וכסף לרוב וכל מיני תענוגים — כל אלה היו מרהיבים את דעתם של בני הדור ההוא. פריצות המדות ומעשי שרירות, מלוי כל המשאלות וספוקם הקל של כל הצרכים, שלטו אז שלטון בלתי מוגבל בחברה האנגלית. כמובן, היתה גם אז תהום גדולה בין מרום העם ורלתו, אבל צעקת המעונים ואקנת האובדים היו נבלעות בשאון החיים העליונים של החברה העליונה והמעמד הבינוני. אז היתה לונדון רק קריה עליזה, ששריה ועמה כולם היו עצרת ווללים וסובאים, בוגדים ומנאפים. קריות עליונות כאלו היו אז באנגליה הרבה, ולא מקרה הוא, כי באותה תקופה עצמה התחיל להתפשט, בתור כח מתנגד להוללות פרועה זו, זרם נפשי ודתי חדש, שהגיע במשך זמן מועט להשפעה על כל החיים הפרטיים והחברתיים של האנגלים, ועקבותיו נכרים עוד גם כיום הזה.

זרם נפשי זה היתה הפוריטניות, שנצחונותיה הראשונים חלים עוד בימי שקספיר ונוגעים גם בו וביצירתו. ביסודה היתה, כידוע, אדיקות דתית וצירוף אמונה, אבל מעט מעט הכניעה לה גם את השקפת העולם כולה של מחזיקיה וגם את הרגשותיהם. אד כבד של כובד-ראש ודאגה התפשט אז על כל החיים וכסה את נפש האדם בצעיף אפור וירקרק של שממון. כל מי שנפשו התחילה סולדת בהוללות ושכרות, כל מי ששנא רעש ושאון וכל מי שהיה על פי טבעו כבד-ראש ושקט ונחבא אל הכלים, זה נעשה לפוריטני. וגם אלה שעיפו מחיי ההפקר הצטרפו להם, ואז התחילה המלחמה של גזווי הראש בקלי הראש. השאנגנת והעליזות היו שנואות ביחוד על הפוריטנים, ומשום זה נלחמו בעקשנות גדולה כל-כך בחיצטרון ובמשחקים, שהיו נחשבים בעיניהם כ,מושב לצים" וכחבר פוזזים וכופרים. כמעט כל אנגלי פוריטני יכול היה לחתום בשתי

ידי על דברי שילוק הידועים על תהלוכות המסקות של האנטונים וחבריו. ומה מוזר הדבר, כי דוקא קרוב לאותו זמן ששקספיר כתב את "שילוק" והראה על הנגוד העמוק בין השילוקים והאנטונים ונתן בפי שילוק את נאומו נגד תהלוכות המסקות של ה"נוצרים" ונגד קלות דעתם ועליזותם, אסרו הפוריטנים בעיר מולדתו של שקספיר, בעיר סטרבסורד, את המשחקים בתיאטרונות. כעבור איזה זמן התחילה בכל אנגליה תקופה של גזרות ואסורים נגד המשחקים והתיאטרון בכלל. האין זה לעג הגורל? אבל מי יודע, אם לא מלחמת הרעות, שהתהוותה לנגד עיניו במעמקי הנפש של בני דורו, היא שנתנה לשקספיר את האפשרות הריאלית להבין ולהכיר את דרכי החיים של שני הסוגים האנושיים, שעליהם אומר סלרינו:

מה רבים המזורים בעולם זה המשנה!

האחד תמיד צוהל, ואם אצבע תראה אותו

או קול כי תוציא באזניו מן החליל -

כבר הוא ממלא את פיהו שחוק וצעג.

השני, הפנו, זועם, וועף תמיד,

ולו גם נסטור בעצמו עמל יעמל

לעורר צחוק על שפתיו.

(מערכה א, תמונה א.)

חלוקה זו, שנעשתה על-ידי סלרינו, נתמלאה ונתרחבה הרבה על-ידי שקספיר עצמו בתאורים השונים המסוזרים כדרמה לרוב.

3

שילוק במערכי לבו הוא ההפך הגמור מאנטיגו וחבריו, ובמקצת הביע על ידו שקספיר עצמו את יחושו לאנטונים. רבים היו סביב שקספיר הבטנים והגרצינים, אבל הוא בקהלם לא התחשב. בעמל רב הגיע למצבו הרם. אף רגע לא ידע מנוחה בחייו. ובין העלזים והשאננים לא היה מקומו. מעוזר בעל-עגלה ועד לסוסר דרמטי ובעל תיאטרון, שכל חבריו היו מתקנאים בו, מגונב ציד הנלקה בשוסים ועד לגאון האנושיות ונשיא תרבותה - לעבור דרך כזו במשך שלשים-ארבעים שנה אינו כלל וכלל מן הדברים הקלים. על-ידי תיי הוללות וחבוק ידים אין להגיע משפל המדרגה עד עמדה רמה כל-כך בחיים. איש כזה, שהתרומם ממעמקי החיים עד הר-ההר, אינו יכול על-ידי מסכות חייו עצבם להיות עוד על צרם של מבלי העולם העצלים. שקספיר לא היה בסוד החוגגים אף-על-פי שהיה עשיר נצחונות. חייו ויצירתו היו שורה ארוכה של מלחמות קשות. מאביו האכזר הנס ונוהר-החוזרים של הצירה הגדחת לא קבל ויליאם שקספיר בירושה שום רכוש רוחני, נפשי או אסילו גשמי. הוא עצמו קנה לו את עולמו, ולא בשעה אחת. הוא, היוצר הגינאיילי היחידי שקם לאנושיות

באותה התקופה, ידע היטב כי בכל יצירה ויצירה ישנה חוץ מרוח-הקודש גם מדר עבודה, וכי אין השכינה שורה על מושב לצים, שקספיר ידע כל זה וברא את טיפוסו של שילוק.

היה שקספיר תמים דעים עם שילוק בכל? מסופק הדבר מאד. הוא לא יכול היה להיות פורטיטני, מפני שהיה בעצמו יותר מדי שכור-חיים ואהב יותר מדי את קסמיהם ולהטיהם. זה ששר על גמדי הליל ונגינת הגנהות, על רשפי האהבה ורוחות העמקים, לא היה גם ממתי סודו של שילוק. אבל בחברת האנטונים והגרצינים היה גם כן זר לגמרי, בין בהרגשת החיים שלו, בין בכשרונותיו ובתכונותיו ובין במוצאו ובמעמדו החברותי. הוא הן היה רק אחד המשחקים העלובים, שכל שדרות החברה האנגלית התיחסו אליהם בבוז כמו אל ריקים ופוחזים, והם היו נחשבים לעבדי הלוורדים, שבחסדם היו תלויים. באחת הסוגיות שלו מתאונן שקספיר בלב גשבר על מצבו הבזוי בתור משחק על הבמה, וכל חייו שאף, כנראה, לצאת ממעמד שפל זה, בין האנטונים הרגיש את עצמו כמו בין זרים. הרבה יותר קרוב היה לו שילוק, וכאשר הלך והסתמן בחלום נפשו היוצרת הטיפוס האנושי המתנגד לטיפוס של אנטוניו וחבריו, ויחד עם זה נוכר, כי נושא הספור העתיק הוא יהודי, חלף אותו הרעיון המוצלח, כי היהודי שילוק יהיה האנטיפון הגמור של אנטוניו, ובאמת אצל מי נוכח לחפש ולמצוא כובר-ראש במדה הגדושה ביותר, אם לא אצל בן האומה המרוסה והדוויה, שאסור לה להסיח דעתה אף רגע אחד מן הנעשה מסביב לה? ומאין תבוא עליותו אם כל חייו השוממים הם אבלות אחת פמושכה? ההוא, היושב אל עקרבים ובנפשו יביא לחמו, ההוא יתעורר ויתעלס? לא לו גיל כעמים, בשעה ששילוק עובר על פנינו בחוצות הקריה, אנו מרגישים בפסיעותיו הכבדות ובגבו הכפוף, כי החיים הם נטל כבד ומעיק, ולא משחק תיאטרוני. מה שהוא לאנטונים שחוק, בכי הוא לשינוקים. ומשום זה שונא כל כך שילוק את חגיגותיהם של הנוצרים. הוללותם ועליצותם עליו לזרא. וקלות דעתם מרגיזה אותו ומעוררה בו רגשי בוז להם. כשמגיעה אליו השמועה, כי בשעת המשתה בביתו של בסניו יצאו במסקות, הוא קורא גרעש ונשחד:

מה? הבמסקות? שמעי נא לי, יסכה,

את הוללות כלן סגרי היטב היטב
ובשקצף תף וקול המון וקול שאונ,

אל מגשי לחלון וראשך אל תוציא,

לראות בפנים הצבעים של הנוצרים

הקלונות כלם, אָנִי ביחי סגרי:

אל יחדור לְנִי הכשר הזה ותם

שאון הבליהם התפלים.

ומנקודת השקפתו צדק בדבריו אלה, כי רואה הוא בהמולה פרועה זו רק חלול החיים. כל פסיעה ופסיעה בעולם ספוגה בשבילו כובד־ראש, ובכל דבר ודבר הוא רואה את ההכרת החיוני העומד ומצליף על־גבי כל חי ואומר לו: גדלו בתו יסכה קנאה גורקה בה לחיים הקלים של הגוים, והיא ברחה מבית אביה. אומרים כי אשה סחם קל־דעת היא, אבל יסכה היא יותר מקלת דעת: היא — פרועה. וחוק מזה נמשכה יותר מדי אחרי השלוח המאירה המרחפת על חיי האנשים, וכה חאמר לעבר לנצילות לפני לכתו מבית שילוק:

צַר לִי עַל דְּבַר אֲשֶׁר תִּלְךָ מֵעַמּוֹנוּ;

בִּיתְנוּ כְּגִיהֶנֶם — וְאַתָּה הֵן שֶׁר עָלֵינוּ.

וסוף סוף הלכה היא אחרי שר עליו שכוה ודבקה בו: הלא זה לורנצו. בעיניה מצאו חן לא רק האדונים, הלורנצים, הבסנים ועוד, אלא גם עבדיהם, יען כי צד שוה ראתה בכל, ויפה ראתה. קלות החיים של הנוצרים העבירתה על דעתה ועל קונה. היא מצטערת על לנצילות ההולך, אבל אביה שמח. התאור שהוא נותן לנצילות זה הוא לגמרי אחר: —

בְּחֹר לֹא רַע, אֲבָל זֹוֹלָר וְסֹבֵא נֹרָא.

שׁוֹנֵא עֵמֶל וְאוֹהֵב שְׁנֵה הַמִּיד,

אוֹכֵל וְאִינוּ עוֹשֶׂה — הַאֲמֵלָא כְּרֵמֵי עֲצִילִים לֹא?

(מערכה, חמ. v)

ובאמת אין מקום בבית שילוק לשדים עליונים, האוכלים ואינם עושים. ביתו כמו פניו, עטוף תמיד צללים. אלה הם צללי הדאגה והמחשבה המלוים תמיד את בוני־החיים בדרכם ומחרידים את מנוחת השאננים ומחרידים אותם מרבצם. שילוק מלחמה לו בשאננים. לנצילות אינו מעורר בו שום שנאה לעצמו, יען כי שילוק בו לו, אבל אחר הוא יחוסו לאנטוניו. שילוק מכיר היטב כי לנצילות הוא רק עבד פשוט, שאין לדרוש ממנו הרבה, אבל אנטוניו וחבריו היו לאדוני החיים, ואם עצלים הם ומבלי עולם, אז אל יהכו משילוק רחמים בדיון. באיזה בוו ורגש שנאה הוא מדבר על הדל הגא, שקרא שמיטה ואבד את מכונו! לו היה אנטוניו פושט יד, לא היה מעורר בלב שילוק משטמה ולעג רב כל־כך כמו שהוא מעורר בו על־ידי מה שפשט את הרגל. אנטוניו ידע לא בד ממון, שילוק ידע לרכוש ממון — המעט הוא נגוד זה שבין שני סיפוסים אלה? אך הלא גם בחר תכונותיו נבדל שילוק מהאנטונים. הם — קלי דעת, הוא — כבוד־ראש, הם — חומדי־לצון ועליונים, הוא — עסוק וסרוד במסחרו, הם — מאבדים והוא — רוכש, — איזה קשר נששי אפשרי ביניהם?

שקספיר עצמו ידע היטב את ערכו של הרכוש ואת טבעו, יען כי גם הוא היה מעשי, מעשי קצת יותר מדי. ידוע, כי כל ימיו שאף לרכוש וכי סוף־סוף עלה לו לשמחתו הגדולה להגיע אל כסרתו, להיות לבעל־בית ככל האנשים, ולא להקרא בשם משחק או דרמטורגן. שהיו לבו ולשנינה בפי החברה האנגלית. אותן הידיעות המעטות, שנשארו לנו על דבר חיו הפרטיים,

מראות לנו כי שקספיר לא היה כלל מסוג ה„שלומיאליס“ מרוחקי־הממשות, שאינם יודעים צורת מטבע. אדרבה, בשעות הפנאי היה משתדל להרבות הונג על־ידי חכירה של גבית המסים, וגם — אוי לי אם אומר — על־ידי עסקי רבית. מחברו של המלוה ברבית שילוק, שבגנותו הוא מדבר, לפי דעה רבים, — הוא עצמו כלוה ברבית? כן הוא הדבר. אבל אין לתמוה על זה הרבה. באותם הימים נתנו את כספם בנשך רבוא רבבות אנשים מקרב הנוצרים, וגם מקרב היהודים היו נושכים ומלוים למאות. בעסקי רבית עסקו או הנוצרים העשירים לאלפיהם, עסקו כמה וכמה פיאודלים וגם עירוניים סתם. וגם שקספיר עסק קצת ב„מסחר“ זה. ויותר מזה: על פי כתב־אשמה אחד, שנשאר לזכרון בנוגע לשקספיר, אנו רואים, כי המשורר הגניאלי היה מתיחס אל לזיו באכזריות והיה לוקח מהם רבית גדולה מאד. הדבר הזה מוזר, אבל עובדה היא עובדה ולבארה קצת אפשר רק על־ידי השאיפה החזקה לרכוש, שפעמה בלב היוצר הגדול.

מה שנוגע לשילוק יודעים אנו רק זאת, כי היה מלוה ברבית, אבל משום דברים אטורים או מתנגדים אל החוק לא שמענו עליו. שילוק עסק במקצוע החינוכי היחידי, שהשאירו לו אדוני החיים לפרנסתו, ובמקצוע זה ברא ערכים חברותיים וכלכליים חדשים. הוא היה הבונה של המשטר הכלכלי החדש בעולמנו, שהשפעתו וערכו בחיינו החברותיים אין לשער. מנקודת השקפתנו בדורנו אפשר מאד שמלאכתו של שילוק אינה נקיה ביותר, אבל ראוי לקרוא את הדברים בשם האמתי: כל אותם האנשים, שהיו נותנים את כספם בנשך דרך אגב ובסתרי, היו באמת נושכים, אבל שילוק היה שולחני. עתה מבדילים אנו בין מלוה ברבית ובין קמטור. אבל או לא היו עוד בעולם בנקים, ובין מלוי ברבית המרובים של הנוצרים היה שילוק הבנקיר הראשון. ואת אומנותו זו קבלו בירושה בני בניו הפקחים שבפאריז, בלונדון, בווינה ובפרנקפורט, וגם בכל מקום שיד הסדר הכלכלי בדורנו מגעת. אותו המעשה המשונה בליטרת הבשר, שדרש אבי וקנם של הרוטשילדים והמנדלסונים מאנטוניו, אינו צריך כלל וכלל לצער אותם, יען כי שום יחס לעצם מסחרו של ראש משפחתם אין לה, וגם שום דבר המתנגד להון אין בו. קנס זה, שדרש שילוק מאנטוניו, היה פרי ההתנגשות האישית ביניהם, התנגשות חשובה ורב־ערך של שני סיפוסים אנושיים.

לכאורה נראה, כאילו היתה אצל שילוק איזו תאוה מגונה לכסף. לפעמים יש שדמיה לנו, כי עיניו המזהירות בוהר מיוחד לשמע צליל הדינגרים וכי המלה „דוקטים“ מצלצלת באוזניו כדברי שירה. אבל זוהי טעות. אין אנו רואים כלל, ששילוק אוהב את הכסף לכשעצמו בתור תכלית ומטרה בפני עצמן. מתוך מה שקספיר סתם ולא פירש, אנו דנים, כי לכל הפחות כילי לא היה שילוק, הוא מתנגד רק לפורנות, יען כי מוחו אינו תופסה כלל, בשעה שידידו תובל מספר לו, כי בתו הכוגדת נתנה לאיזה אדם בברחה את טבעת הזהב של שילוק עם אבן הברקת בעד קוף אחד, שילוק צועק: „הנח לי, למה תכאיב לי?“ הוא אינו יכול להבין, איך אפשר לתת בעד קוף, שהוא דבר אין חפץ בו.

טבעת יקרה, ששויה רב כל-כך. שילוק אינו מבין כלל את מערכי לב בתו, שנשבתה כבר בין הגויים. בטעה שהוא שומע, כי היא הוציאה בערב אחד בהיותה בגינובה שמונים דוקסים, הוא צועק טוב מתוך צער ותמיהה יחד: „שמונים דוקסים בערב אחד! שמונים דוקסים!“ (מערכה ג') הן זהו ממש אבוד ממון בידים! מעשים כאלה הם למעלה מהסגתו של שילוק הרוכש. איך אפשר לאבד בידים דבר חשוב כל-כך ונחוץ כל-כך — לפלא לו הענין ולמורת רוח.

הכסף! הן שילוק היה הראשון, שהכריז על ערכו והסביר להמון העליונים, כי גם הכסף הוא שוה כסף, ולפעמים הוא חשוב הרבה יותר משהו כסף. הכסף! הן הוא היה האמצעי היחיד לחייו וכלי זינו היהירי במלחמתו עם הסובבים אותו. שילוק קורא לכספו „יסודות בית“, וכאמת זהו היסוד היחיד לקיומו. קרקעות לא היו לו, יערות וארמונות גם כן לא היו ברשותו. רכושו היחיד היה במטלטלים, וכל נכסי דניידי שלו היו רק הדיגרים והדוקסים ואבני היקר. עמם יכול לעבור כארץ לארץ, ואותם יכול היה לקחת עמו בשעה שגרשוהו ממקום מושבו או בשעה שהיה מוכרח לברוח על גפשו. בכספו היה קונה לו את חייו ואת מעמדו בחיים — ואיך יפקיר את ממונו? בדבריו עם הסובבים אותו הוא מטעים את הצד החשוב הזה שביחוסים החזורים. גם הרוכש עצמו יודע עד כמה צריכים היו אנשי ויניציה להתחשב עם זכויותיהם של „הזרים“ שהיו מעשירים את הריפובליקה במשאם ובמנהגם.

זרים — מי הם? הוה אומר: יהודים או סתם סוחרים חרוצים שונים, היינו, שילוקים בכלל.

ובאמת, מה היה שילוק בוניציה? — הארץ, שעליה דרך, של אחרים היתה. השמים כחולים, הפרושים על ראשו, זרים היו בשבילו. איפה נולד ואיפה יקבר? מי יוכל לענות על סאלה זו! נודד הוא ועובר מארץ לארץ כמעתי הנוודות והעוברות מיד ליד. שניהם שוים. אלמלא התועלת שמרגישים בו אנשי ויניציה, היו מגרשים אותו או לא היו נותנים לו לכתחלה להשתקע בעירם. כמו של שילוק היה רק בכספו וברכושו החמרי, שפרץ אצלו והלך וגדל והפריא גם אחרים. השתלבות המקרים ומהלך החיים עצמם עשו אותו למשורר הרכוש.

אבל שילוק היה לא רק משורר, כיאם עובד מעשי. הוא הוא שנתן דחיפה עצומה להתפתחותם של עמי אירופה ותרבותם, והוא הוא אחד מראשי הבינים של החיים החדשים. במרצו הרכ ובכשרונותיו המיוחדים עזר להרים את מצבם של האזרחים, הגדיל את עשרו וגם את עשרם: הוא נתן להם כסף כפי צרכי סדור חייהם, ועד היום הזה הוא תומך במ בכספו. הוא, האיש שילוק, בנה להם אניוה, הקים להם חומות בצורות, סלל בשבילם מסלות ברזל וחשמל ופתח בהם עצמם את השאיפה לעבודה ועורר בהם את טעם הרכוש. בספרו הידוע „היהודים בזמן הזה“ כותב ד"ר רופין: „עכשיו עם נפילת חברות האומנים ניטל עוקצו של חלול-הכבוד מסאיפת הבצע של היהודי. הן כמעשהו יעשו כיום גם הנוצרים. הואיל וסאיפת הרכוש של הפרט והרדיפה אהרי ריות

נעשו ליסוד היסודות של החיים הכלכליים בכל העולם. משאם ומתנם של היהודים נחשב מעכשו ל"יושר", מפני שכלכלתם העממית של הגויים נעשתה יהודית.

ואמנם כן, שילוק נעשה מורס ורכם של האנטונים כשאיפת הרכוש ובאופני הגדלתו. ההיה שילוק בתכונה זו דק יהודי? בשום אופן לא. את כל זה עשה אותו הטיפוס האנושי, שהתגשם בחיים וגם בספרות בדמות שילוק היהודי. שילוק האיש הקים את חומת התרבות האנושית והיה מוכרח מזמן לזמן לעסוק בכדק הפרצים, שהאנטונים והגרצינים היו עושים בקלות דעתם וברשלנותם.

מי היה אנטוניו? גם הוא היה סוחר, אבל סוחר וויניציאני ולא זר. הוא היה בביתו, ודבר זה כשהוא לעצמו חשוב עד מאד. את כל נעימותיו של מושג זה — "בביתו" — יכולים להבין רק הנודדים הנצחים. אנטוניו יושב לו בהיכלו, אבל בכל מקום שהוא בא הוא מוצא את "היכלו". כל ויניציה היא שלו, ושילוק הוא אורחו. בדצותו הוא מכניסו, וברצותו — מגדשו. גם לאנטוניו היה כסף רב, אבל הוא אינו מרגיש כלל בנהיצותו, כי כאשר יתם הכסף מכיסו ימצא לו אנטוניו משרה בפקידות העיר או בפקידות הריפובליקה. יעשו לקונפוטירי, לפירטון או ילך סתם לארצות זרות לגזול, לחמוס ולערוץ. ל כן שילוק, אם הוא יענה, טוב לו מותו מחייו. לפני אנטוניו פתוח כל העולם — מה יעשה אנטוניו ולא ישמח? והוא עלו ושאנן!

באותה שעה שהחלק היותר חשוב של עמי הארץ היה שקוע בתענוגי בשרים בני רגע וחלק אחר של החברה היה בורח מן החיים ומסתתר בבתי המנזר מפני שאונם, בתקופה זו של הזיה מתוך שכרות או מתוך סגוף, היה שילוק היתדי, שלא אבד ממנו חוש המציאות ונשאר עומד איתן על הבסיס התיאורי הריאלי. ואם בכל־זאת נשאר עני וחסר־כל, לא בו האשם: האנטונים גזלו ממנו את רכושו, כמו שגזלו ממנו את בתו ואת חיי נפשו. אבל מי שיבוא ויאמר: כי אנשים אלה שללו ממנו את הונו מפני שנתכוננו להתעשר ממנו, אינו אלא טועה. אנרגיה כזו לא היתה אצל חברת אנטוניו אפילו במחשבה. המעשה היה יותר פשוט: המקרה אנה לידם להשתמש ברכוש זר — היסתלקו מאפשרות כזו? בזכותם של הגרצינים והסלדינים יש לומר רק זאת, כי במובן ידוע הם עושים מה שעושים מתוך קלות־דעת וחוסר כובד־ראש. חסר היה להם טעם הרכוש. אפילו כשהיו באים לארצות זרות והיו חומסים את הנכבשים, היו מאבדים בידיהם גם אז את כל מה שהיו כובשים. יותר משרכשו לעצמם, היו מהרסים. בכל מקום שהיו באים לשם בחיילותיהם, היו מביאים עמם חורבן וכליה. בשביל מלוי אינו תאוה ארעית ופתאומית היו הסלדינים והגרצינים נכונים להרוס ולהחריב עולמות שלמים, והם היו מתרבים בלי שום מוסר כליות. רק אותם האנשים, שהיו יוצאים לכבוש להם ערים חדשות ומקצועות חיים חדשים, אף־על־פי שהיו מביאים הרס ואבדון על סביבותיהם, היו עם כל זה קצת יותר קרובים על פי ארצם ושאירותיהם לשילוק, אבל הגרצינים האמתים היו לאנושיות כקוצים לשדות בר.

מה עשו ה"אנטונים" בהישפניה, כשבאו לאמריקה מיד אחרי הגלותם? הם הרשו עד היסוד תרבות עתיקה של האצטיקים והאינקים, הורישו והשמדו את שאר השבטים ואת יסודות חייהם, החריבו את אוצרות ההון של הארץ הנפלאה והביאו כליה על יושביה. מה עשו ה"שילוקים" ילידי אנגליה, כשבאו אחרי כן לאמריקה? הפוריטנים האלה, שכל הרגשת עולמם היתה שילוקית, החיו את הארץ, הניחו את היסוד לחיים חדשים והביאו תרבות עצמית גדולה. הראשונים החריבו והאחרונים בנו – איזה מהם עדיף? אך שאלה זו אינה מעניננו. לנו חשוב רק לסמן את הטיפוסים האנושיים, והם הלא קבועים ועומדים, בין בחיים ובין בספרות.

בשביע אנטוניו וחבריו ולשם תענוגות הרגע שלהם היו המעולים שבבני עמם יושבים ועובדים בזעת אפם, כמו שעבדו בשבילם כל האכרים וכל העמלים. האמנים הגדולים, הציירים והמשוררים היו נחשבים למשרתים בחצרות הנסיכים והדוכסים והעשירים סתם, ולהנאתם של האנטונים ובחסדם היו בחירי האנושיות האלה של אותן התקופות חיים ויוצרים. ליאונרדו ד'ארווינצי, כיכאל אנגליה, רפאל סנציו, טיצימן, פטרקא ועוד היו באמת רק שכירי יום אצל האנטונים והגרצינים, שלא עשו כלום חוץ כמה שהתענוגו על עמלם של עבדיהם הנעלים. הם בתמצית הנפש הרוממת ובאש אלהים שלהם יצרו והגדילו את הרכוש הרוחני, באותה המסירות ובאותו המרץ שהאחרים ושאר העמלים הגדילו את הרכוש החמרי. על כלם יחד היה סוֹך כנפיו בורג'יא, מדיציו או איזה גראציאנו סתם. גם שקספיר עצמו היה נחשב לאחד מ"עבדי" הלוֹרד סותמפטון ואחר כך לאחד מעבדי המלכה אלישבעת והמלך יעקב. נאון היצירה האנושית ידע היטב כי כל יצירתו וכל חייו עברו עליו רק כדי לשמח את האנטונים. מחשבה זו יש בה די מרירות לצער את לב היוצרים, אבל הם לא חדלו עם כל זה להגדיל את הרכוש האנושי.

הם יצרו את הרכוש הרוחני של האנושיות, אותו שוה כסף, והשילוקים יצרו את הכסף בשביל אותו שוה כסף. הצד השני שבשניהם הוא, כי גם אלה וגם אלה הבינו את ערך הרכוש ושאפו אליו. גם בין השילוקים הטיפוסיים היו הרבה אנשים, שהגדילו את כסותם של הקנינים הרוחניים, אבל שילוק עצמו הוא, על פי שקספיר, רכשני חמרי. אמת כי רק מקרה הוא, ששילוק צובר כסף ואינו אוסף תמונות יקרות או קולקציות אחרות. הוא היה עובד באימה החריצית ובאותה מסירות הנפש גם בכל עבודה חיובית אחרת, שמטרתה להגדיל את היש, ובאמת יוצאי חלציו שבפאריז ובלונדון עוסקים גם עתה בזה ובה.

שילוק רוא רכשני מכף רגלו עד ראשו ועצם קיומו הוא בעין כרוז על הר'וס, שגורק לתוך העולם. בו מתבלטת הבלטה יתרה איתה ההרגשה הכמויה מן העין והצפונה ככל היש, שאפסקה אף פעם להודיע על עצמה על-ידי מציאותם של כל הדברים. כי כל הבריאה כולה העידה על הרכוש כמו על יסוד חיוני. יסוד זה מונח בקיומם של הדוממים. שגם האבן האלמת, מקוסה שהיא תופסת באויר העולם או באדמה, שלה הוא ושום עצם אחר אינו יכול

לתפסו, והוא מתגלה גם בתור חוש היולי ואינסטינקטיבי אצל כל החי. הצפור בונה את קנה, וכן זה נחשב בעיניה במשך זמן ידוע לרכוש, ואין לזר דריסת הרגל בו. החיה מוצאה לה מאורה, והמאורה נעשית לקנינה, שעליו היא מגינה ונלחמת. היש בלויי חיים אלה סימני רכשניות אמיתית? כמובן, לא. אבל את ראשוני פעמיה של הרגשה חשובה זו אנו רואים גם בזהרורי ההכרה המדומדמת של הקנין אצל בעלי החיים, וגם אצל האדם הפרא. גם האדם בראשית התפתחותו קונה לו את עולמו רק על-ידי כל מה שבא אל ידו, אבל לצבור רכוש, חמרי או רוחני, להגדיל את היש ולהאדירו, את זה לא ידעה עוד האנושיות בילדותה. האדם היה חי על המקרה כעוף השדה וכחית היער, וליום המחר לא דאג. רק מעט מעט התפתחה אצלו ההכרה, כי בלי רכוש אין יצירה, ובאין יצירה אין חיים. רק אחרי שרכש לו האדם אמצעי קיום, הלך הלך ושעבר לו את הסביבה הדוממה ואת הבריאה החיה. כשהאדם בא עתה לברוא דבר חדש, יש לו כבר יסודי יצירה לרוב וחומר חיוני אין קץ, וכל יצירה חדשה באה ומוסיפה תפארת לחיים.

עני נחשב כמה – ואמת של חיים עמוקה מצאה במשל זה את בטויה. יש לנו סימנים שונים לסמן בהם את חזיון המות, אבל סימן אחד בודד לכל אדם בכל זמן, והוא, כי המות הוא ראשית לכל אבוד הרכושיות, פקיעות זכות הבעלים של המת. המת אין לו כלום משלו, וגם העני המוחלט אין לו כלום. אמת, כי עניות מוחלטת כזו אינה בחיים, חוץ מאצל בר-מינן אמת, יען כי אם יש לאדם כסות לעורו, גם זוהי רכוש, ואם יפה מראה הוא או חכם, יפיו וחכמתו הם קנינו. אבל אף-על-פי שאין בעולם מחוסרי רכוש לגמרי, יש עם כל זה הרבה אנשים, שאין להם כל שאיפה אל הרכוש וכל טעם בו. אלה הם האנטונים, הגרצינים וחבריהם.

אפילו האדם הבינוני הס תמיד על ממונו ואינו נפרד בנקלה מעל רכושו, יהי מה שיהיה, חמרי או רוחני. כשהשטן חפץ לנסות את איוב הוא מיעץ לאלהים: „ואולם שלחנא ירך בכל אשר לו אם לא על פניך יברכך“. כי ידע השטן עד כמה יקר לאדם „כל אשר לו“, ולפעמים קרובות, יקר לו מאמונתו באלהיו, רכשניים הרדים אלה אינם, כמובן, תמיד יוצרי קנינים חדשים, אבל בלי כונה וכלי מחשבה מצדם הם מסייעים למהלך החיים ולגידולה של היצירה האנושית. דומים הם לאותם גרגרי החול העלובים והדלים, שהרוח נושא אותם ומקבצם למקום אחד, ומהם יבנה הר חמד בארץ המישור השוממה. יאהב לו כל אחד את קניניו החמריים והרוחניים על פי דרכו והשגתו, ישתדל נא להגדיל, לשפרו, ורק שלא יאבד כלום ולא יפור את ירושת הדורות לכל רוח, כמו שעושים ה„אנטונים“, קלי-הרעת העליונים.

משום זה קשים תמיד לאנושיות כספחת כל המסתלקים בכונה מרכושם, כמו הנזירים, הפרושים ועוד. מדבר אני בנזירים האמיתיים, ולא בצבועים ובמקולקלים שבהם, המאוסים סתם מחמת שקר ותעוב. אף הישרים שבנזירים, שנפשם כחלה בהבלי החיים ולבם כמה להתפשטות הגשמיות, מעכבים את הגאולה, ויותר משהם מביאים תועלת רוחנית, הם גורמים הפסד ממש. הם

שנואים ע"י שילוק לא פחות מן האנטונים הצלויים, יען כי שניהם הם מביי עולם ואביונים. גם אנטוניו וחבריו, יהי רכושם גדול ככל אשר יהיה, אביונים יהיו עם כל זה, שאינם מרגישים בעשירותם. כנגד זה אין בין בני עמו של שילוק במציאות כלל אותו הטיפוס של אכיון ונזיר, שאנו פוגשים אצל בני דתו של אנטוניו. היהודים, כמעט כולם, היו והוים תמיד רכשניים. אם רכוש חמרי לא היה אצלם, רכוש רוחני היה אצלם תמיד בשפע, ועל-פירוב היו אחי שילוק משתדלים בכל כחותיהם, שגם הרכוש הנשמי לא יחסר. אותו החוק העתיק, שאסר על הכהנים להיות בעלי נחלה, נתן להם רכוש אחר בצורת מתנות כהונה, אבל לא ברא מעמד של אביונים המוכרחים להנור מתענוגי החיים, וגם אותו החוק הנפלא, שצוה להשאיר בשביל העני לקט שכחה ופאה, עשה על ידי צויו זה את העני הישראלי לבעל-רכוש. כל עני היה בטוח בהפקו, שהבטיחו לו מנהגי החיים ומצוות התורה, והוא לא היה עוד עני. אפס כי לא יהיה כך אכיון – והיה, באמת, ברכה עברית מצוינה, ושילוק העברי אינו חפץ להיות אכיון. בפרט זה מפני העניות ובשאיפתו הכבירה לרכוש של אותו הטיפוס האנושי הכללי מתגלית גם עבריותו, והיא השופכת לנו אור בהיר על הקיום הנפשיים האלה, כמו ששייכותו של שילוק לעם העברי מקלה עלינו לחדוד לתוך קיוו הנפשיים האחרים: לתוך תכונת כבוד-הראש והראגנות והזעפנות שלו, ועוד.

4

הרכשני של שקספיר הוא יהודי, ובוה התגלה שוב חושו האמנותי הנפלא של הגאון הבריטי לצלול בנבכי הנפש האנושית ולדלות מרגליות ממקים שהן מצויות בו ביותר. ואף-על-פי ששקספיר היה יכול לבחור בכל אנגליפוריטני בן דורו בתור נושא הסריויות של החיים, ובתור נושא דעון הרכוש היה יכול לבחור בכל איטלקי או צרפתי או סתם בן עם אחר, שמערכי לבו הם ההפך ממערכי לבו של אנטוניו, בכל-זאת רואים אנו כי שילוק הוא יהודי. פדוע? יען כי בו התאחדו כל אותם הקיום הנפשיים השונים המסמנים את הטיפוס השילוקי, ויען כי תנאי חייו החיצוניים מכריחים אותם להגלות יחד. כשאנו רואים את שילוק מתיחס אל החיים ככבוד-ראש ומבזה את מבלי העולם ואת הילדיש הצלויים, כשאנו רואים את שאיפתו לרכוש ואת שנאתו לפורנים ולמאבדים, אנו מבינים זאת היטב: הוא – יהודי. אצל כל בן עם אחר היינו צריכים לבאר את התהוותה של הרגשת העולם השילוקית על-ידי גורמים פריטיים שונים המשולבים בתנאי החנוך, המעמד, יעוד; אבל אצל שילוק הכל מובן לנו מיד: היא – יהודי.

הראית מימך יהודי קל-דעת, שלא יעורר עליו את שימת-לבם של הסוכבים אותו? הראית מימך יהודי עליו ושמה, ככלי שתהיינה סבות חשובות עד מאד לעליזותו ושמתו? ויהודי שלא ישאף לרכוש – והו כמעט יהודי לא גורמלי, מין חקוי גרוע לאוחם האנטונים או סתם משפע על-ידי חברתם התעללה והמפוקרה. בכל יהודי ויהודי חי כבר אותו שילוק מתחלת

בריתו או יש בו לכל הפחות שמינית שבשמינית של שילוק. כל יהודי קטן בילדותו האכלה הוא כבר שילוק גדול. אבל כמובן, לא כל שילוק הוא יהודי. אפילו המונולוג הידוע של שילוק במערכה השלישית אינו אופיי כלל רק ליהודי. כל המתעניינים בחזיונו של שקספיר אינם נמנעים להתעכב על גאוס זה כאילו הוא מרכזה של כל הדרמה. אבל גם זוהי טעות רבים. בחמת רוחו הנסערה מוציא שילוק מפיו אשד של שאלות מרות, המעלות קצף אדום כדם. כל שאלה מתפרצת כאנקה. דוערת ומפרכת ומזעזעה את האוויר השאנן של וויניציה העליזה. שילוק צועק:

„מדוע הציק לי אנטוניו? מדוע? משום שאני יהודי. אך האין ליהודי עינים? האין לו ידים? החסד הוא כל חוש אדם וכל רגש אנושי? האין אנו חיים על המזון כנוצרים? האין אנו נפצעים עלי ידי איתם כלי הזיין עצמם הפוצעים גם אתכם? האין אנו סובלים עליידי מחלה ומחסור כמוכם? ולחלינו האין אותה התרופה הטובה לכם טובה גם לנו? האין אנו סובלים עליידי קור בחורף ועליידי שרב בקיץ כמוכם הנוצרים? האין אנו מרגישים כשדוקרים אותנו, ואין אנו צוחקים כשמסוללים בנו? וכשמרעילים אותנו, האין אנו מתים? ואם עולכים בנו, האמנם לא נתגסק?" (מערכה ג', תמונה א').

משא זעם זה, שנאמר מפי היהודי נגד הנוצרים, יכול היה באמת להיות נאמר גם מפי כל עשוק ומעונה נגד עושקיו ומעניו. אלמלא היה שילוק יהודי, אלא אכר פשוט המשועבד שעבוד גמור לאדוני הארץ והסובל עלבונות אין קץ עליידי בעלי היכולת והשלטון, האם לא היה גאווה זה מכוון יפה כלפי „האדון" אנטוניו? כל החושבים, כי דמי עורקיהם אדומים יותר מדם חבריהם וכי כל העולם כולו לא נברא אלא לשמש אותם, עלולים תמיד לשמוע מפי העשוקים והנעלבים „נאומים" כאלה. מקום זה שבדרמה השקספירית, יותר משהוא מראה לנו את הצער היהודי, הוא מגלה לנו את המחאה העזה של הנגול והמעונה בכלל. ורק משום שאנו יודעים, שאומרים הוא יהודי, אנו מבינים את טעמם הריאלי של הדברים ואת מרירותם הממשית.

אך בכה אנו יודעים כי שילוק הוא יהודי? האמנם מאמינים אנו לשקספיר אמונה סתם? הלא באמנות אין מקום לאמונה! לא היוצר הוא הקורא שם ליצירותיו, כיראם הקורא, וכה ששקספיר קורא לגבורו „יהודי", אינו חשוב לנו כלל וכלל. אנו בעצמנו צריכים להכיר בגבורו את היהודי. רק אז נאמר כי שקספיר צייר באמונה מה שאייר. ובכן, המכירים אנו בשילוק את אחינו אם לא? מסופקני אם ימצא מישהוא, שיענה בשלילה. אם טוב הוא או רע, אבל משלנו הוא. כל זעזוע קל של רוחו, כל תנועה קלה שבגופו, הלוכה, מדברת — הכל מעיד בו על יהדותו. אלמלא היה שום זכר מלולי ליהדותו של שילוק, היינו, אלמלא היה שקספיר מזכיר כלל את השם „יהודי" בכל הדרמה, גם אז היינו אומרים: מה דומה שילוק תאיש הלזה ליהודי!

הנה עומדים, למשל, לפנינו במערכה הראשונה שני אנשים ומשוחחים. אח שמותיהם לא נעמיד בצדי שיחותיהם, ונראה, הנכיר מי מהם הוא היהודי?

- א. אומר: שלשת אלפים דינרי זהב? טוב.
 ב. לזמן של שלשה חדשים, אדוני.
 א. לזמן של שלשה חדשים? טוב מאד.
 ב. ככר אמרתי לך, שאנטוניו ערב על הכסף.
 א. אנטוניו ערב? טוב.
 ב. ובכן חפץ אתה לעזור לי בצרתי ולעשות עמי חסד? מתי אשמע תשובהך?

א. אומר: שלשת אלפים דינרי זהב, לזמן של ג' חדשים ובערבוחו של אנטוניו?

ב. אומר: כן, אבל תשובתך טה היא?

א. אנטוניו הוא איש טוב. (מערכה I, המונה III)

מי הוא היהודי משני המשוחחים? זה המסומן באות א, או המסומן באות ב? כדי לענות על השאלה, אין מן הצורך כלל לשים לב לתוכן השיחה, כי אם לצורתה, לאפני הדבור של המשוחחים. כשאנו רואים, איך המדבר הראשון חוזר על כל דברי איש שיחתו, איך הוא עונה על כל שאלה בשאלה אחרת ולבסוף הוא עונה לגמרי, שלא ממין הסענה, אנו מחליטים, כי האיש המסומן באות א, הוא היהודי.

ולא רק בשיחה זו, כִּי־אם גם ביתר המקומות נמצא שאופן דבורו של שילוק, רגשותו, התעוררותו ופרכוסי המוח שלו מזכירים לנו את אחד מאחינו בני ישראל. מצד אחד — אמרות קצרות, נרגזות ומלאות פזיזות ותנועה, שאלות ומלות קריאה הבאות זו אחר זו, עקיצות ומחמאות הכרוכות יחד, וכדו שני — נאומים ארוכים הנאמרים בהתלהבות, בהגזמה ובמשלים, — האין סגנון מעורב ומרוסס זה אופיי לשילוק היהודי? אלו הקפיצות שבסגנון, אותה החריפות — איך גלה אותן שקספיר? פלא! וגם בסגנון הנפשי, היינו, היחס הנפשי ששילוק מתיחס בו לסיבתו, האין אנו רואים גם בו את היהודי? ראוינא באיזה בטל-ובזו מתיחס שילוק לכל החברה האנטונית בשעה שהוא מדבר על חי המשפחה שלה שאינם טהורים. האין בדבריו אלה מעין אותו הבטל, שהיו מתיחסים בו לכל, גוי, וצרף זקנינו התמימים יושבי התחומים?

וכמה יהדות טפוסית ברושם המיוחד, שעושה על שילוק מעשה הבנידה של בתו היחידה! שילוק שואל את מותה, כמו שהיה שואל כל יהודי כשר את מות בנו המשוּבד. צעקותיו האיומות: „יסכה בתי שלי!“ פולאות את האויר ומזעזעות את הגפש בצער העצור בהן. שומעים אנו בהן לא רק יסורי אב שכול בכלל, כִּי־אם את צערו של אב עברי שכי. ענות נפשו מתרצת ברעש ובשאון, בצעקות יאוש וברגשות מרובה, אבל כמה תוגה אלמת וחשאית בקריאה הקצרה: „יסכה שלי! בתי שלי!“

בשעה שהוא חפץ, יכול שילוק לעצור ברגשותיו גם הן שלא יתפרצו החוצה. לא תמיד הוא עצבני. אבל אז עוברת האש הכלואה בקרבו אל תוך דבריו וכל הנפגע בהם יכוה. במקום קצף היסורים עולה על שפתיו האירוניה, אותה האירוניה העברית המיוחדת בסיגה, הדוקרת באלפי מחטים בבת-אחת ועוקצת עקיצת עקרבים רבים, ובכל-זאת דקה היא ומוהירה ויפה. מהתלותיו של ה"גוי" הן על-פירוב דומות להרמת גרון או לחטום גס במסמר חלוד. לא כן שילוק העברי. גם כשהוא חפץ להמית את שונאו, הוא בורר לו מיתה יפה בצורת נשיכה. במלחמתו עם שונאיו אין לו לשילוק שום כלי זיין, וכחו אינו אלא יפה, אבל סיו מזויץ בלשון חדה.

קראו-נא כעיון את דבריו לפני המשפט ובשעת המשפט: כפה הכרת ערך עצמו ואיזה סרקסמוס חודר! אפילו קודם המשפט, בשעה שלא היה עוד בסוח כלל בנצחוננו על אנטוניו ובשעה שאנטוניו היה עוד "השליט", אפילו אז נראה מכל הנהגתו כולה כי רוחו רוח עז. הוא אינו כלל בטל ומבוטל בעיני עצמו. הוא מדוכא, אבל אינו רכא. במתינות ובמנוחה הוא מטפטף אל תוך נפש שונאו את רעל ההתול טפה אחר טפה. בשיחה כזו אין הוא סמהר עוד ואין הוא דולג עוד מענין לענין. לשון המחטים שלו מזההפכת לה לאטה, וכה ידבר - היהודי" שילוק עם "הסיניור" אנטוניו:

עד כמה פעמים, אדוני, חרפתיני
 על דבר עסקי השונים ועל משפחתי.
 כפפתי גבי ואאסור את לשוני,
 יבלי ענות שמעתי כל-דברך,
 כי הספין עמי לסבול תמיד דוקם.
 רוצם, כלב קראת לי לפעמים,
 בק על השתמשי במה שלי בצדקה;
 צקה, אין זאת, יש תהץ בי לך,
 ואמה אומר: שילוק, תן לי כסף!
 עקה פוצר אתה בי, ואולם
 מה היה לפני ימים עוד לא כבים?
 או בעל כעב נלב נגזה עלי ירקת,
 רקסתני ארצה ונגב גרשתי...
 ועתה הגה כסף דרוש לך? ואנכי
 מה אענה? הלא לבלב כסף? כלב
 אין לו שלשת אלפי דגרי וקב.

או איילי, אָדון, תּצַיִן לְכַרְוֵעַ אַרְצָה
 וְלֵאמֹר לָךְ בְּיַרְאָה וּנְשִׁימָה עֲצוּרָה,
 בְּפִיק שְׁנַיִם וּכְלֵה אֶל מַלְוֵהוּ :
 הוּי, אָדוֹן נַעֲלָה! בַּיּוֹם הַרְבִּיעִי הָאֲחֵרוֹן
 הוֹאֵלֶת לִירוֹק בְּקַנִּי, וּלְמַחֲרָתוֹ
 גִּרְשַׁתְּנִי וּגַם תִּרְפַּמְנִי: קָלֵב, קָלֵב,
 וּלְכֹן, רֵאה, בְּעַד בְּקִדְךָ זֶה הַגְּדוֹל,
 אוּחִיָּלָה, קַח כַּמְנִי עִתָּה כַּסְפִּי!"

(מִדְּבָרָה I, תַּח. III)

כך מדברת האירוניה העברית מתוך גרונו של שילוק. אין בה אף צל של עלבון לגבי הצד שכנגד ואין בה פגיעה בכבודו. דומה, כאילו שילוק עצמו היה נהנה מהחלוף הדק. אבל שילוק הפקח והמעשי יודע, שלא כדאי לדחוק את המהלך הטבעי, ומשום זה הוא זהיר בדבריו ואינו נסחף אחרי הזרם החזק של רגשותיו. הוא מהלך בשונאו, אבל עם זה הוא כובש את יצרו המסיתו לעשות כלה באיש חרמו. ורק כשהגיעה השעה האחרונה למלחמה העצומה בינו ובין אנטוניו, הסיר שילוק את כל המעצורים ונתן חופשה גמורה לגלי הנפש המרה שנצרכו בלבו במשך הרבה שנות קלון וענויים. או נהפך האמול השקט והדק לנחל שוטף של רותחים המציף ומטביע את האויב ובוא בבשרו כמכות אש. או דומה כאילו מתנקם שילוק באויבו וחפץ להשמידו ולאכזרו. אמרתי בכונה, כאילו מתנקם, יען כי נקמה אמתית אין אנו מוצאים סוף-כל-סוף בהנהגתו.

רבים חשבו כי הנקמה, בתור קו יסודי במערכי לבו של שילוק היהוואי, היא הציר שעליו סובבת כל הרמה, ועל סמך הנחה זו נבנו השערות רבות שונות ומשונות, שאין להן שים ערך אמנותי ופסיכולוגי. אבל דעה זו מוטעה היא בעיקרה. אמת כי בדברי שילוק השונים, וביחוד בנאומו המובא למעלה אנו מרגישים צילילי נקם, אבל הם דקים וצודקים כליכך, עד שאין לדרשם לבנאי. הם מראים לנו רק על שלמות נפשו של שילוק ועל הרגש של הכרת ערך עצמו. אי אפשר שלא להודאת, כי אמת הגיונית ונפשית גדולה נכללת בדברי שילוק:

„אם יהודי יעֲלִיב נוצרי, במה תִּגְלָה
 חֲמַלֶת הַנוֹצְרִי – בְּמַה אִם לֹא בְּנִקְמָה!
 וְאִם יִצְרִי יִעֲלִיב יְהוּדִי, בְּמַה תִּהְפֵּךְ אַפּוֹ.
 צֵל פִּי תוֹרַתְכֶם אִתָּם, סְבֻלֹת הַיְהוּדִי?
 בְּמַה? הֲלֹא כִּי יִשְׁאֵף אֶל הַנִּקְמָה!"

הָבו וְאָלֶיךָ אָפּוּא בְּדַרְכְּכֶם הָרַע.

וְאִם גַּם יִקְרַח מַחִירָה לִי, אֲנִי

אֲשַׁמְרָה תּוֹרַתְכֶם זֹאת וְכִּי אֲנַצְחָהּ...

(מערכה III, תמינה I)

אמנם מוריו של שילוק במעשים הרעים היו בעלי דברו עצמם, ואולם התלמיד לא עלה עליהם במקצוע זה. אנטונים מתגאים תמיד בתורת החמלה, שבין מחזיקיה נחשבים הם, ואולם בשעה שהציקו לשילוק וענו אותו, לא זכרו את תורתם זאת. רק בשעה שהסכנה רחפה עליהם וידו של שילוק היתה על העליונה, הצלו על לבם את דבר החמלה והרחמים. ביחוסיהם של האנטונים לעמו של שילוק, וגם לשונאיהם הפוליטיים והדתיים מקרב אהיהם בני עמם עצמם, בשעת מעשה האכזריות שהיו עושים בכל יום ובכל שעה בשם אלהיהם או בשם מלכם, לא היו זוכרים כלל את האהבה ואת האחוה, שצום רבם – ושילוק צדק בדבריו. הוא נוכח וראה את כל זה גם אחרי כן, בסוף המשפט. לא שילוק התנקם באנטונים, כי אם להפך, הם התנקמו בו. חסדם היחידי, שעשו עמו, הוא זה, שהשאירו בחיים את חיתו, אבל גם את זה עשו רק להתעלל בו. אמת כי את שילוק-האדם לא המיתו, אבל את האדם שבשילוק המיתו ואת נפשו רצחו. בחפצם לנקום בו, הטיחו עליו את העונש הקשה ביותר: אסרו עליו להיות מה שהוא. שכול, עניות וצלב – מה נוראים יהיו מעתה חיוו של שילוק היהודי הטפוס, שאהב כל-כך את בתו היחידה והיה קשור כל-כך לרכוש ושנא כל-כך את בעלי הצלב! אכן רק זו היא נקמה מלאה חמלה...

מעשה שילוק כשהוא לעצמו אינו נכנס כלל בגדר הנקמה, מפני שדרישתו המשוגה בדבר ליטרת הבשר החי יש לה מיבן אחר לנמרי. לו חסך שילוק להנקם באנטוניו, היה יכול להסתפק בקנס של ממון. ויותר מזה: קנס גדול של ממון היה „מעשי" יותר הרבה ומקביל יותר להשקפת עולמו של שילוק הרכשני. אבל אנו רואים כי שילוק מסתלק אפילו מזה, כשרוצים לשלם לו כפלים, ודורש דוקא את בשרו החי של אנטוניו, ככל הכתוב מפורש בשטר החוב, בסרקסמוס תריף מאד מדבר הוא על בשר האדם, שאין לו לעת עתה שום ערך ממשי, ואולם מדרישתו אין הוא חוזר. רואים אנו מעט מעט כי לא הנקמה היא המפעמה בלב שילוק, כי אם רגש השנאה. שילוק שונא את אנטוניו שנאה עזה ועמוקה, שאינה יודעה רחם, ושנאה זו אינה כלל שנאת חנם. ראינו כבר את כל הטוב, שעשו אנטוניו וחבריו לשילוק, וחוך מזה נוכחנו כבר עד כמה חשובים הם הגנודים הפנימיים והיסודיים במערכי הלב של שני הטיפוסים האלה. האנטונים הם צורריו ומעליביו של שילוק, גוזלי בתו ותומסי הונג, בעסקי הפרנסה הם יורדים לחיוו ובעניני דת הם אונסים את נפשו – בשביל מה אפוא יאהבם שילוק? בכל יום ויום הם מתעללים בו ויורקים בפניו, מעליבים בו ומציקים לו, ולא עוד אלא שבתכונותיהם הם הנגוד הגמור לו – ואיך זה לא ישנאם?

ושילוק נעשה למשורר השנאה. הוא אינו מרבה ברברים ככלל. ומשום זה אין לבקש אצלו שירת שנאה. פשוטה כמשמעה, אבל דבוריו הבורדים חמפוזים בדרכה. ספוגים די צרכם ברעל. וגם כולו אומר שנאה. אף פגישה אחת עם אנטוניו. גרצינו או אחרים אינה עוברת עליו מבלי שיגלה את שנאתו העזה לטולם. הוא עצמו אומר בשעת המשפט, כי השנאה היא אצלו אינסטינקטיבית. עורת ונפשית. בפני הדוכם אינו חפץ לתת שום באורים לרגשו זה. אבל גם שילוק וגם אנו יודעים מפני מה הוא שונא כל כך את האנטונים.

והמעט שהוא שונא אותם. הוא חפץ את מותם ושואף להמיתם. גם זה ברור לכל. ואין לכסות כלל על שאיפתו זו של שילוק. יען כי טבעית היא אצלו. ובעיקרה היא אצלו גם צודקת.

כסניו הפוחז לובש פתאום צדקות. מעמיד פניו כתם ושואל: „האם ממיתים בנייהאדם את כל מה שהם שונאים?“ אבל שילוק עונה לרשע כרשעתו: „האם אין בנייהאדם תפצים להמית את כל מה שהם שונאים?“ והאמת, מה היה עושה כל אחד מהאנטונים לשונאו? האם לא היו נלחמים כולם בשונאיהם, האמתיים וגם המדומים, עד כלותם?

אילו היה אנטוניו בעל אגרוף, היה ודאי מתחיל עם שונאו תגרה בשוק חזיה הורגו שם, ואילו היה קצת אנין בדעתו, היה שוכר לו איזה בריק, שירצחנה או ישים ריש במאכלו. אך אם גם בזה וגם בזה היה מואס, היה קורא את שונאו למלחמת-הסנים. ובמחשבה תחלה וברעה צלולה היה מסיחו לנגד עדים. האם לא כך התנהגו ומתנהגים האנטונים עם שונאיהם?

שילוק חפץ במותו של אנטוניו — אמת, הודבר הזה הוא חסא! והגרצינים, הסלרינים ועוד, האם היו והויים כולם רק דורשי טוב איש לאחיו? לשילוק יש לכל הפחות סבות חשובות ויסוד פסיכולוגי עמוק לשנאתו. מה שאין כלל לחברת מתנגדיו האוכלים לפעמים קרובות כליכך איש את בסר רעהו. העיון האובייקטיבי מראה, כי בעצם אין שילוק כלל האדם היותר רע שבדרכה, להפך על פי שקספיר נראה ברור, כי שילוק היה סרוך לגבי דברים כאלה, כמו מלחמה באויב, יען כי בחר בדרך היותר כשרה היותר רחוקה, תחת להשתמש באמצעים יותר פשוטים ופחות אניניים, כמו שהיו עושים הסובבים אותו.

שילוק עשה חוזה עם אנטוניו במחשבה תחלה להכניעו, אבל הוא מתנה תנאים שלא קשה היה למלא אחריהם. הן אפילו אם יבצר מאנטוניו לשלם את הסכום הקטן בערך, הלא יכול היה למצוא איזה מכר עשיר, שהיה מציל אותו מן הפת. כך מוזר עד מאד הוא התנאי. נראה מיד, ששילוק נמשך כאן אחרי „החידוד“. רואים אתם: חדשה תעשה בעולם השטרות: קנס כשונה של בסר אדם! מה תאמרו להמצאה כזו?

חושד אני בשילוק כי בתור יהודי היה החידוד כשהוא עצמו. העיקר אצלו, כי אילו בקש אחרת, למה העמיד בסכנה את מבוקשו? הן קנס זה צריך היה להכריח את אנטוניו לשלם את החוב במועדו!

ובכן אחת משתי אלה: או ששילוק לא הפץ כלל במיחתו של אנטוניו, ורק בדרך הלצה המציא את התנאי המשונה, כדי לבנות על-ידי זה את אנטוניו, או שידע בבירור, כי אנטוניו לא יוכל בשום אופן לשלם את החוב, מפני שהוא עומד לפשוט את הרגל. אבל אם כך הוא הדבר, יכולים אנו רק להתפלא על שכלו הבהיר של שילוק ועל חשבונו הנכון, שראה מראש את נפילתו של אנטוניו, באותה שעה שלא עלה דבר זה על לבו של שום איש. זהו שראינו: חוש המציאות היה לשילוק.

חושו הריאלי של שילוק הוא שאמר לו כי צריך הוא להלחם עם אויביו רק על פי הדין ועל-ידי בית-דין, יען כי רק על פי החוק יש להם לשילוקים בחור יהודים איזו תקוה לדרוש משפט מן התקפים. בחור איש המתיחס בכבוד-ראש אל התיים ויסודותיהם, וגם בחור יהודי סובל, האמין שילוק כחוקים, ובשעה שאחרים היו באים בכח הזרוע ובכח הפשע הגלוי או הנסתר, בא שילוק רק באמונתו בצדקת החוק. אבל גם בזה טעה. שונאיו באו עליו בערמה ובעקיפים.

רבים אמרים, כי שנאתו של שילוק לאנטוניוס בקשה לה סיפוק נפשי בנקמה. ובאמת משתמש שקספיר כמה פעמים במשך המחזה במבטא „נקמה“; אבל כדאי לשים לב לאותה עובדה, שב„סוחר היניציאני“ אנו פוגשים את חזיון הנקמה בצורה בלולה והיולית. גם המושג עצמו וגם השם, שנתן לו על ידי היוצר הגדול, לא הובלטו די צרכם בדרמה, ומשום זה ראוי לנתח את החזון הפסיכולוגי הזה, כפי שנתגלה אצל שילוק, יחד עם רגש השנאה יהיה לו לקו נפשי זה ערך גדול עד מאד במהדורות הבאות של הטיפוס השילוקי.

שילוק עצמו מדבר הרבה על שאיפת ה„נקמה“ שלו, אבל אם נניח שהנהגתו עם אנטוניו באה מתוך נקמה, אז תגלה לפנינו איזו „נקמה“ מיוחדת במינה. כולנו יודעים כי הנקמה היא רגש סובייקטיבי והתגלות נפשית פרטית, שאין לה שום שייכות להכרתנו המוסרית והמשפטית. נקמה ומשפט — הם, תרתי דסתרי. אבל אצל שילוק צריכה „נקמתו“ לקבל דוקא אישור בית-דין, וזוהי הזרות שבדבר, להוציא מעשה נקמה אל הפועל על-ידי המשפט — זהו ערוב משונה של שתי השקפות עולם מתנגדות, יען כי במקום המשפט שם העונש ושם השלומים, אבל בשום אופן אין שם נקמה, שבה משתמשים רק מחוסרי ההכרה המשפטית או האנשים התרבותיים בשעה שנשתתקה הכרחם המשפטית או המוסרית. בכל-זאת אנו רואים, כי אותו המעשה, ששילוק בעצמו קורא לו „נקמה“ עובר דרך בית המשפט ונעשה על-פי החוק, מכאן ראינו, שאין זו נקמה במובן המקובל. שילוק חפץ להשמיד את אנטוניו, לא רק מפני שהוא חפץ להתנקם בו, אלא מפני שהוא חפץ לראות בשלום וגמול. שני מושגים אלה, הרחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב, באים עם כל זה פעמים רבות זה במקום זה. „נקם ושלם“ אינו „היינו הך“. המישג האחד הוא פסיכולוגי-אינסטינקטיבי, והשני — מוסרי-משפטי. אצל גבורו של שקספיר לא נתבררה עוד כהוגן התגלותו הנפשית, ומשום זה אנו מוצאים אצלו גם את יסודותיה של הנקמה וגם את קויה האופיים של שאיפת השלומים. שילוק

השקפירי שונא את אנטוניו, את הפרט, ומשנאתו הפרטית הואת צמחה שאיפתו לנקום בו. אבל יהו עם זה שונא שילוק את אנטוניו בחור טפס אנושי, ומשנאה אידיאלית זו יצאה השאיפה הטבעית כעיקרה לראות במפלתו של אנטוניו העליו, העצל והולך בטל. שילוק האדם חפץ פשוט כמותו של אנטוניו, אבל שילוק הטיפוס חפץ לנצח את אנטוניו, ועל ידו את כל האנטונים. ומשום זה גדלה כל־כך המבוכה בבית־דין, הוויניציאני: לכאורה הלא היה הצדק עם שילוק, יען כי בא בשם השלומים, אבל יחד עם זה מירגש היה, כי גם השאיפה לנקמה מסתרת ביניה לדרישות הגמול. ואם כך הרבר, איך יוכל בית־דין לאשר מעשה, הנמצא לגמרי מעבר לגבול המוסר והמשפט? תוצאות המשפט ידועות לנו, וגם זה ידוע לנו, כי לא שאלה משפטית זו היא שעוררה את השופטים לזכות את אנטוניו בדין, אלא טעמים פרטיים אחרים.

אצל צאצאי שילוק, שנתלנו אלינו בספרות ובחיים אחרי שקספיר. גראה, כי קיים נפשיים אלה של נקמה וגמול התפתח אצלם, השתנו והתפרדו ובאו גם לידי בהירות יתרה של התגלות נפשית כשהיא לעצמה. בשילוקים החדשים כבר נתהוותה ההתפרטות וההתגבשות המיוחדת של שתי הגהימות הפנימיות של נפש האדם, כל אחת בפני עצמה; אבל אצל ראש המשפחה אנו רואים, כי הערבוביה ההיולית שוררת עוד בהן. לעומת זה הבליט שקספיר את יתר הקיום היסודיים של הטפוס האנושי הזה, המסמנים אותו כראוי ומבדילים בינו ובין הטפוס שכנגד של האנטונים, הגרצינים ואחרים.

שני טיפוסים אנושיים אלה נלחמו זה בזה, וחשוב מאד סופה של ההנגשות כבירה זו בין שני הזרמים החיוניים; אבל ה"סוף" שבדרמה אינו כלל סופה של המלחמה בין אנטוניו ושילוק. אצל שקספיר נצחו את שילוק, אבל בחיים נמשכת המלחמה, ולעת עתה ידו של שילוק על העליונה. בהתאבקות התדירית בין קל־הדעת וכבד־הראש שבחיים, בין ההולך בטל ובין העל, בין המבזבז והמאסף, ובין המאבד והרוכש, היו מנצחים עד עתה השילוקים. וראיה לזה היא התרבות והאנושית ההולכת וגדלה, אילי הרכוש החמרי הרב שבעולם מצד אחד ונשיאי הדע והאמנות מצד שני—כולם יצאו מבית מדרשו של שילוק ולא מכיה המשחה של אנטוניו.

אולי יהיה מי שיאמר, כי כערכי הרוח הצרופים אין האנושיות מתקדמת כלל וכלל; אבל מנקודת הראות הרואית כולנו מיכרחים להודות, שבכל יום יום אנו צועדים קרימה בצעדי ענק. מי הוא המאסר את צליתנו זו לראש ההר?

תאמר: לנצחוט העצל, האוכל ואינו עושה? או אולי בסניו השקרן והבובון? לא! את שבילי העתיד מפנה לנו אחר. הוא גם הולך אתנו ובינינו, וקולו רסריווי והבוטח הוא המכוון את צעדי חיינו. הוא למר אותנו לבנות, גם כשבאים השכורים להרוס והוא צוה לנו להחזיק מעמד, גם אם תתכוטט הארץ תחת רגלינו. אל־נא יאבד אף רגע אחד לבסלה!— כזו היתה הסיסמא של אותו האיש הפלאי, כי יותר מכל שנאה נפשו את מבלי העולם. השדים

העליונים" השקועים בהוללות ושכרות מרגישים המיד פחד מפניו, אבל לנו הוא מורה דרך.

מי הוא זה האיש הפלאי? הוה אומר: שילוק.

לכאורה יוצא לנו על פי שקספיר כי אנטוניו מנצח את שילוק, אבל מי שיפין היטב בדרמה, יוכח, כי שקספיר מספר לנו אחרת לגמרי. הוא אינו אומר כלל, כי הטיפוס האנטוניו נצח את הטיפוס השילוקי, אלא שהנוצרי אנטוניו נצח את היהודי שילוק — וזהו הבדל חשוב. על דבר נצחוננו של אנטוניו בתור טיפוס לא יכול שקספיר לכתוב, מפני שאצמלי כך לא היה זה אמת, וחולמו של שקספיר הוא המיד האמת; אבל מפלחו של היהודי בתור מקרה בודד אפשרית היא, כמובן, עד מאד. וחזן מזה, כלום יכול סופר נוצרי לכתוב אהרת לפני קהל נוצרי? ואמנם במשפט, שהיה בין היהודי הוויניציאני שילוק ובין הסוחר הנוצרי אנטוניו בבית-דין הנוצרי בעיר וויניציה, נוצח היהודי, אבל במלחמת החיים שבין היהודי ובין הנוצרי לא נצחו האנטונים: עדים אנו כולנו כיום הזה —

נבדלה דרמה זו משאר הדרמות והטרגדיות השקספיריות, שאין איש מת בה, והסבה לא מונחת בזה, ששקספיר קורא ליצירתו זו בשם קומדיה. החזיון העובר לפנינו במחזה זה הוא טרגי באמת, וגורלו המר של שילוק מועז את נפשנו עד היסוד. אולם מקרה מות או רצח במובן המקובל אין בכל הדרמה. וזהו כמין סימבולי.

הלא גם אנטוניו וגם שילוק לא מתו עד היום הזה. הם חיים בינינו, האחד בעליונותו ובקלותו והשני בכובד ראשו ובצערו.

אמת כי היחוסים החוזרים בין אנטוניו ושילוק נשתנו ונסתבכו הרבה, וגם הטפוסים הם עתה אחרים לגמרי. אבל הרקמה היסודית של הגנפש עמדה בעינה וגם הרבה חזיונות חשובים נשנים וחוזרים לעינינו.

גם עתה שומעים אנו על כל פרשת דרכים את קולו ספוג הצער והיאוש של שילוק השכול בצרחו מר: "יסכה שלי! בתי שלי!" הן גם עתה עוד גונבים הגרצינים את לב בנותיו ובניו. והאם חדלו כבר יוצאי חלציו של שילוק לרוץ אחרי ה"שדים העליונים", העבדים הלנצלטים? ערירי הוא שילוק. אמלל ונעלב. צערו ויסיריו נעשו יותר עמוקים ויותר שחורים, אבל יחד עם זה נתעשרה נפשו בצלילים חדשים.

כאז בן עתה בוגדים בו רבים מיוצאי חלציו וגושיאים לזרים את רכושו ואח קניניו, כמו שעשתה יסכה, ושילוק עוד לא ראה את הנקמה הגמורה באויבו, ועודנו שואף ומקוה לשעת השלומים, שבוא תבוא. את רגש הנקמה הפרימיטיבית שכח כבר, אבל מאמתו של חוק הצדק ומבטחוננו בשלום וגמול עוד לא התיאש.

וגם האנטונים עוד לא פרעו לעם העברי את שטר חובם, יען כי החזק הוויניציאני צודק וישר ומלא חמלה הוא גם היום, כמו שהיה אז.

II. צאצאי שילוק

I

מלחמה קשה וארוכה היתה לשילוק באנטוניו, ובודאי שהיתה נגמרת
בנצחוננו של שילוק, אלמלא ההרגל היהודי שלו לגמור כל התאבקות בדין
תורה. שילוק חפץ היה לנצח את האנטוניוס דוקא על פי דין, אבל המשפט
הויניציאני, המיוסד כולו על תורת החמלה והרחמים של בני חברתו של אנטוניו,
חייב את שילוק. ודינו של שילוק יצא: רכושו — לתרם, והוא — להמרת דת,
ואם לא יתפוץ להסכים לתסדם זה של האנטוניוס, אחת דתו למות. שילוק
שמע בלב גשבר משפט צדק זה ואמר:

תנוני נא עתה ללכת. קה רע לי, קה נע!
את פסק דינכם תשלחו הביתה אלי;
קם אחתם עליו!

ברגלים כושלות ובכדוך נפש יוצא שילוק מבית הדין הויניציאני, ויותר
אין אנו רואים אותה הוא גו ונעלם מנגד עינינו. אין אנו יודעים כלל מה
קרה לו אחרי כן: המלא את הבטחון וחתם על פסק הדין? או אולי נמלך
בלבו בשונו הביתה ובחר במיתת חניקה תחת ההמרה ומת על קדוש השם,
ככל אשר עשו מאז ותמיד גם יתר השילוקים? — אין אנו יודעים דבר מכל
הנעשה אחרי כן! שקספיר מראה לנו, כי התאבקותם הגדולה של שני טיפוסים
האנשים נגמרה במפלתו של שילוק בתיר יהודי. הנכנע שילוק באמת?
ההשלים סוף סוף עם האנטוניוס וכתר עמם ברית חדשה, ברית שלום? מסופקני.
דבריו האחרונים של שילוק, הנאמרים בעצב חודר ובצער עצור כל-כך,
טעידים כי גדולה ורבה היתה המבוכה, שבאה עליו ברגע האחרון אבל לא
איש כשילוק יכנע. בין בתור אדם ובין בתור יהודי, תקיף שילוק יותר מדי
ברעתו. קשה להאמין, כי שילוק ישכת פחאים את שירת השנאה, שרעשה
ונעשה בקרבו כאש. אי אפשר ששילוק כבד-הראש והרוכש יעשה על נקלה
לאחד מחברת מבלי העולם העליונים ושעל-ידי המרת הדת מתוך כפיה יתלונף
לגמרי הניגוד הנפשי העמוק בין שני הטיפוסים האנושיים. ובכן מחעורת
בנו בעל כרחנו השאלה: מה היה בסופו של שילוק? מה קרה אותו ומה
נעשה עמו אחרי כן, החל מאותו הדגע, שיצא מבית המשפט? מכאן ששקספיר
אינו מספר לנו את הדבר, מוכרחים אנו ממילא להעמיד בסוף הדרמה את
ההספה: „המשך יבוא“.

וההמשך אמנם בא, אם כי לא מיד שקספיר.
הרבה סופרים נסו את כחם אחרי שקספיר לתאר בספרות העמים את
הרנעים השונים והחשובים של הדרמה השילוקית. במשך הזמן נעשתה דרסה
תיוגית זו מרובת גונים ועשירת מאורעות, כל אחד היה רואה בה סהרהורי
לבו ומגלה קיום נפשיים חדשים ב„גבוריה“ ותגודות חדשות בעצם החזיון.

אולם אנחנו לפי שעה אין לנו עסק בכל אלה, אנחנו פה לא נחפוץ אלא לשים לב אל ה"עיבוד", שמצאה לה אותה האידיאה ביצירות אחדות של השירה העברית הצעירה.

יותר כשלוש מאות שנה עברו משעה שנגלה הטיפוס הספרותי של שילוק. במשך הזמן נראו בחיים ובספרות הרבה מהדורות שונות של טיפוס זה, אבל הן היו קשורות זו בזו בקשר פנימי, כטבעות בשרשרת, וראשיתן היתה נעוצה בתבנית הראשית שיצאה מתחת יד שקספיר בתור דוגמא למופת. גם אותו שילוק בעצמו שעליו מסופר ב"סוחר הויניציאני", אפשר מאד שנהפך לאחר עוד בימיו של מחוללנו, אבל על אותו שילוק השני לא ספר שקספיר האנגלי.

עליו בא לספר בזמנו המשורר העברי שאול טשרניחובסקי בפואימה "ברוך ממגנצה". אצל שילוק זה, יהדותו היא הציד שעליו סובבים וחוזרים כל המאורעות הבאים עליו, התנגשותו עם העולם החיצוני והנהגתו הנוראה תחלתו וסופו ביהדותו. קוי נפשו האנושיים-הכלליים נושאים עליהם חותם יהודי, וענויי האדם שבו ספגו אל תוכם את הצער היהודי. גם בו יש הרבה סיפוסיות, אבל סיפוסיותו האנושית נבלעת בדמות יהדותו. וכשה שונא את האנטונים ומתנגס בהם, אין שנאתו האיומה ונקמתו הבוזרת נובעת אך ורק מחוץ נגודים נפשיים שבין כבוד-הראש ובין קל-הדעת שבחיים או בן הרוכש ובין המבובז או אפילו בין המדכא ובין המדוכא סתם. בברוך ממגנצה דביתו מכל מחכוייהם כפתני מות כל יסוריו וענויו ורצו מסביב לפצע היהודי שכלבו, וכולם יחד ירעיפו עליו רעל. כשילוק של שקספיר כן גם הוא אינו במובן האמנותו אלא פרט אחד. איש אמלל אחד שהמר לו שדי, אבל פרט זה בא ללמד על הכלל.

הטרנדית של ברוך ממגנצה מתחילה באותו הרגע שהדרמה השילוקית נגמרת: טשרניחובסקי כאילו בא לספר לנו מה שקרה את שילוק אחרי שובו אל ביתו ואחרי חתמו על פסק הדין, שהאנטונים הוציאו עליו. כאשר נפרדנו מעל שילוק, לא ידענו עוד מה יהיה אתו, אבל כשפגשנוהו עתה בדמות ברוך ממגנצה, היה כבר "אחר המעשה", שעשה להיותו ולהות האנטונים. הן יודעים אנו, כי לא אחד היה שילוק ולא אחד - ברוך; מספרם היה מניע בתקיפות שונות לרכבות. לפעמים היו גוזלים מהם אז רכושם, על פי דין והיו מכריחים אותם גם כן, על פי דין לצאת לשמד, ולפעמים היו, פשוט, מתפללים על בתיהם, חומסים והורגים בהם וכופים אתם להמרה. אם כה ואם כה היו האנטונים, מנצחים באופן כזה לפעמים קרובות את השילוקים. ההיה נצחון זה גמור? קיומו של העם העברי הוא התשובה היותר ברורה על שאלה זו. ההיה נצחון זה קל ופשוט? מעשיו של ברוך ממגנצה יוכיחו לנו, בכמה עלה להם לאנטונים נצחונם על שילוק.

גם שילוק החדש הזה נכון מפסק דינם של האנטונים החדשים ונפחד ממראה יד השלוחה של גרצינו החדש, שהציע לו חבל לתליה, וגם הוא ענה בקול נעלה: אני כסכים. אבל אצל שקספיר יורד פה המסך, ואצל

טשרניחובסקי הוא מירם אך רק מרנע זה והלאה, ואנו שומעים את שילוק
החדש מספר מה שהיה אחרי כן:

עַת מְבִית הַתְּפִלָּה שְׂבֵנוּ,

אַתְּרֵי כְּלוֹת הַשִּׁירִים,

הַבִּיאוּנִי וְיִשְׁמְעוּנִי

בְּבֵית מַקְלֵט הַנְּזִירִים¹

(ג'יון ממגנצה).

בבית נזירים זה, תחת כנפי סמל חמלתם ואהבתם הכוזבה של האנטינים,
בתוך מקלט זה למבלי העולם ולעצלים היותר מאוסים, התעוררה כלבו של
שילוק השני ההכרה המציקה של עלבונותיו הנוראים עד עזה ושל ירדתו
האיומה החדשה. פה הוברר לו גם כן, כי תקותו היחידה לגמול ואמונתו
התמימה בחוק השלומים לא נתמלאו כלל, וכי להפך: השאננים העליונים
מתעלטים באהביכ באחוזותיהן של הפורציות השונות, והוא העמיק רדת כטה
והוסיף יגון על יגון. איה הצדק? ואיה השלומים?

ואם כן, אם אין גמול ושלומים, תבואנא הנקמה! תעלינא לבת רעל
זו ותמלא את כל סתר הנפש ותהפרץ החוצה בסופה וזעם ותהינא היא
עצמה השופט והדין, אם אין דין ואין משפט. כה גמלה כלב שילוק השני
מחשבת הנקמה שלו.

התמינה האיומה של אבדן אחיו בני עמי, הפרעות הנוראות שכעיר
מגוריו, שחיסת בנותיו על ירו ולבסיף כשילון מעצמו – כל אלה המאורעות
המתירידים, שבאו עליו כחתף, אפפו את נפשו של היהודי הפשוט מכל עברי
והביאוהו במצר. מה יעשה עתה?

יִרְעַתִּי, שְׁצִוִיתִי

לְעֲשׂוֹת אִיזוֹ דָּרָר,

אֲךְ מָה אֲעֲשֶׂה – בְּעַלְמִי מְזִי...²

(סג)

אולם בשעה שנשאר יחידי לנפשו בחדרו הצר שכמנזר ומבטו נע
במקרה אל הנר הדולק בפנה לפני תמונת קדשם של האנטונים, אז התעוררה
פתאום נפשו הרצוצה והדוויה כמו מתוך התעלפות. ביום העבירוהו על דעתו
תמונות הזועה, שסמזו את עיניו, אבל כאשר ירדה חשכת הליל וכסתה במעטה
השחור שלה על הדם השפוך ועל הרמעות הרותחות וגם על הרוצחים והמענים,
שישנו את שנתם התמה, כאשר קמה בחוף השלום, התפרץ בלב ברוך
מבפנים סער איום. וסער זה היסם בנפשו הטהורה של היהודי הפשוט
נחשולים גדולים של שנאה וגלים אדירים של נקמה.

בשעה ששילוק השקספירי מדבר על שנאתו לאנטיניו הנוצרי, מרגישים
אנו ברור, כי לא נוצריותו של אנטוניו היא העיקר בשנאה זו; אבל כשאנו
שומעים אז קללותיו האיומות של ברוך ממגנצה, אנו מבינים איזו אש בוערת

עושה שמות בלבו בעטים של האנטונים. גוי אכזרי זה הוא שהבעיר את אש הנקמה הפראית בנפש ברוך. אנטוניו דן את שילוק באש, אבל גם אותו דן ברוך באש. אצלו מוצאים אנו את הנקמה ההיולית, שאין בה שום הכרה עליונה ושום השגה אובייקטיבית, וגם לא צל של הכרה בכלל והשגה סתם. זוהי התפרצות אינסטינקטיבית של צער עצור וכלוא במעמקי הנפש הסובלת. ברוך ממגנזה אינו יכול לחשוב על דבר הרעיון של גמול, יען כי בכלל קשה לו לחשוב, מפני הזעזוע הנורא שבא עליו. הוא יודע רק את יסורי נפשו, ופיו יזקף משטמה. שילוק השני, בהיותו שכור עלבונו וצער, אורר ומקלל ושוֹפֵך חֲמֹזוֹ ברעל ובזעם, ודבריו עפים כנצוצי להבה. איזו אש אכזרית מציצה מתוך עיני היאוש שלו ומאירה את כל דמותו באור בלהות. הוא חפץ לראות לפניו לא רק את "ליטרת הבשר" החי של אויבו, כי אם את כל גותו, את כל פגרו המכבס ואת כל עולמו בחורבנו. הוא מספר לנו, איך –

„מגנות בית התפלה פחי העופרת הנתכים בשלהבת היו לאש נגרת“.

אבל אנו רואים במשך כל הפואימה, איך נתכה העופרת, שרבעה והכנידה על נפשו ועל כל חייו, והיתה לים מרתח, ל"נחל שוטף, גל להבות". ברוך ממגנזה אינו תיבץ לדין את מי שהוא, אלא צועק ושואג כחיה פצועה. הוא בא אל קבר אשתו ומדבר עם המתה דברי יאוש, שרק מי שבא כבר עד הגבול האחרון של הצער האנושי יכול להוציא אותם מפיו. הוא אומר אז :

„לוי הנית גם את יונתי,

ואתך גם אנכי,

לְעֶרְפֶּדָה זֶה יַעֲזֵעַ נְמִימִי,

טָרַם יִיבֵשׁ כַּחֲמִי –

לְיִלָּה, לְיִלָּה נָקוּם נַעֲלָה,

נִשְׁתַּה, נִרְוָה, עַד נִשְׁכַּרְה,

דְּמִי אֶל חֲאֻכְרִים”...

(סג).

לדבר כך יכול רק איש הנמצא מעבר לגבולי ההכרה הצלולה ואתנם כחיה טרופה נראה ברוך ממגנזה בזעמו: הן חוץ ממצעו הנוראים האחרים שחט בעצמו את בנותיו האהובות והיקרות לו! אב עברי השוחט בעצם ידיו את בנותיו – היש מדה יקצב לקללות, שהיו צריכות להתפרק מפינו על ראש אותם האנשים, שהביאוהו לידי כך? אב השופך דם ילדיו – גם זוהי תקלה נוראה הנאה על נפש האדם. אבל אב עברי השוחט את ילדיו האהובים מרוב אהבתו להם ומרוב חרדתו עליהם – משבר נפשי כזה איום מכל איום ונורא מכל נורא. אחרי משבר כזה – היש להתפלא על אכזריותו של ברוך? הוא נעשה באמת לא חר.

יען כי נפשו הרעלה כמשטמת השטן ואין שום דבר, שיעמוד בפני שאיפתו לנקמה. אחרי יום המבוכה אצל שילוק זה מובן לנו הכל, וגם ספורו על העיר הבוזרת אינו מתמיה איתנו:

ואני בחוצות נצתי,

לראות הנמולה

לראות באויבי, גְּהִיזָהֶם

נפשם האמלה

— — — — —

— — — — —

צחוק לי, צחוק לי: בהתיפח

נשים בחוצות קרת

גְּהַמְלֵט מן הבית

איש כסותו בוערת!

שילוק השני צוחק, וצחוקו מה איום! צחוקו של שילוק הראשון, בשעה ששמע את דבר מפלתו של אנטוניו, היה צלול וקצר, כצחוק הבא מתוך שכל בהיר והכרת ערך עצמו. אחר הוא לגמרי צחוקו של ברוך ממגנצה. כך צוחקים בביח המשוגעים.

מאין בא לו צחוק פהא זה? החדש הוא לגמרי, ורק המשבר הנפשי הולידו, או קשור הוא ואחוז באירוניה ובסרקסמים של שילוק הראשון? שאלה זו חשובה לנו גם לגבי קביעות סדר הדורות אצל השילוקים. הצד השווה שבצחוקו הפרוע של ברוך וצחוקו של שילוק הוא אותו הצד השווה שבשני טיפוסי שילוקים אלה, וגם ההבדל ביניהם תלוי בדמותם השונה. ברוך ממגנצה הוא רק אב שכול ולא רק איש מעונה, בייאם אב יהודי סעונה, שכל יסוריו קשורים זה בזה וזורקים אותו מתהום אל תהום.

היש לראות כבערה הנוראה שהבעיר ברוך, רק נקמת אב אומלל? כשום אופן לא. כעין ראייה לזה חוכל לשמש לנו ההשוואה של ציור זה עם אחד מציורי מופסן המובחרים, המצייר לנו נקמת אם. כשאנו נזכרים בציירו "הפראית", מתבאר לנו ההבדל הרב בין האם הצרפתית, הדנה את שונאיה בשרפה, בנקמה מהם את נקמת בנה הנהרג, ובין האב העברי השולח אש בעיר חרמו.

באותה אמנות החיאור המיוחדת לו למופסן, מספר הוא על דבר זקנה אחת בימי המלחמה בין צרפת ובין פרוסיה. כפר מגוריה של הזקנה היה כבר ביד האויב, אך בנה היחידי היה במחנה הצרפתי מעבר לגבול הקרוב, והיא לא קבלה כמנו זמן רב שום ידיעה. בינתים השתקעו בביתה הריק של הזקנה ארבעה חיילים פרוסיים. ה"שונאים" האלה היו צעירים ופיגם, וכל אחד מהם

הזכיר לה את בנה היוזד העומד ליהרג על-ידי בני גילם של אותם הארבעה. אולם הפרוסיים היו בחורים טובים, עוזרים לזקנה בעבודתה והתיחסו אליה כמו אל אם.

חיילים רבים היו מתקנאים בארבעת החברים שמצאו להם דירה טובה, ואכרי הכפר התקנאו בזקנה, שאנה המקרה לידה דיירים הגונים כליכך מקרב חילות השונא.

באחד הימים קבלה הזקנה פתאם מכתב, המודיע כי בנה היחיד נהרג במחנה על-ידי השונא. אולם הזקנה לא הורידה אפילו דמעה אחת. חרש שלשה את המכתב המעצב לחוך כיסה, וכאשר שבו דייריה מעבודתם, הכינה להם הזקנה את ארוחתם והאכילתם די שבועם. אחרי כן בקשה מהם, שיכתבו בשבילה על פיסת נייר את שמותיהם ואת כתבותיהם. החיילים התפלאו על בקשה משונה זו, ואולם עשו את בקשתה. אז הביאה הזקנה קשר רך ונותן ריח טוב והכינה בשביל דייריה משכב טוב בעלית ביתה. כאשר נרדמו ארבעת החיילים הפרוסיים ויישנו את שנתם המתוקה אחרי הארוחה הטובה, סלקה הזקנה את הסולם המוצב אל העליה, סגרה את כל החלונות והבעירה אש בכל ביתה.

כך התנקמה ב,שונאים, חבריהם של הורגי בנה היחיד, הזקנה הצרפתית. מופסן קורא לה פראית, ואלמלא היתה אצל ברוך ממנצה אלא מעין סבה פרטית זו לנקמתו, יוכלנו גם אנו לקרוא לו פראי. אבל לשנאתו האיומה של האב העברי יש דחיפות יותר חזקות ויותר אנושיות מכפי שאנו רואים אצל האם הצרפתית. ברוך רואה את עצמו כשליח צבור וכעושה רצונו של הצדק המחולל הוא מעורר את אשתו המתה וקורא לה :

וְנִקְמְנוּ מְעֵינֹת דָּמָנוּ,

נָקָם נִקְי דָּמִים.

חֲרַפְתָּ בָּנוֹת, נָשִׁים מְעֹנוֹת,

פָּגַרְי עוֹלָי יָמִים.

וְנִקְמְנוּ בָּל קְדָשֵׁינוּ,

בָּל שְׁטַמְאָה יָנָם.

מבול גדול של דם ודמעות צריך היה להציף את הארץ, כדי שנפשו של ברוך תצמיח מתוכה פרחי רעל כאלה. רק היאוש האחרון של חלש מעונה ונעלב הביאה את היהודי הכשר בן הקהלה הקדושה מגנצה לידי מעשים נוראים, שהקריאה תמות נפשי עם פלשתים" מרחפת עליהם ומצדיקתם. על-ידי מעשי הרצח והאכזריות שלו מתחייב ברוך בנפשו וממיתה, אבל מוצא אחר אין לו עוד. מקלטו היחידי נעשה עתה הנקם ובקרנתו של מזבח דמים זה הוא מחזיק. בין ביסוריו ובין בגלויו צערו נראה לנו שילוק השקספירי לגבי יורשו הרוחני כילד עלוב לגבי נמר פצוע. שום

דבר אינו יכול עוד לענין אותו, את שילוק השני הזה, ושום מחשבות אינן יכולות להסיח את דעתו מאסונו הגדול. וכשהוא נזכר כמו מתוך חלום כתייו הקודמים, שהיו שקטים ושלמים כל-כך ומלאים תום ודרך, כשהוא מספור בבנותיו הטהורות, שהיה חרד עליהן כל-כך והיה אוהבן כל-כך ועתה שחסן ושרפן—אז נגלית אלינו בכל פחדיה ומוראיה הההום האיומה שנכראה בין עברו האידיילי ובין ההוה שלו הטרני. אותו, הגן הקטן ואותו אוהל הישרים הבית השלום—

„נה לבן הקירות והשמש, שגגו העלה אויב כך“

— איפה הם עתה?

גם שילוק השני כשילוק הראשון היה מאמין באלהים ואנשים. הוא היה מתפלל בשלומה של מלכות, היה כאסקופה הנדרסת ונשא בדומיה את יסוריו ועיבונותיו. גם הוא האמין בשעתו בחוק, הוויניציוני, אבל אחרי המשפט הצודק ואחרי שנודעו לו רגשי המלה והאהבה של האנטונים בני מגנצה, נעשה שילוק לאחר. מעולמו הקודם לא נשאר לו כלום, לא קנינים חמריים ולא רוחניים. הונו נגזל, בגוהיו נגנבו או נשחטו, וגם נפשו הומתה—מה לו עתה עולם אכזרי זה?—אם קלי הדעת ומאבדי ההון מנצחים, אם השקר והרע מרימים ראש והפראים האכזרים עושים שמות בחיים ובאדם—מה בצע ברכוש ובבנין? ... האם לא טוב שהכל ילך לאבדון, ועל ארץ החנפה הזאת ויושביה העריצים תבוא כליה? וברוך מוצא, כי כך יותר טוב. אין צדק בעולם?—חושב לו שילוק השני—ומה בכך? אדרבה, אל-ינא יהי שום צדק, או תהיה רק שנאתי. מת הצדק—תחי הנקמה!

בשעה שברוך הבעיר אש במנזר, שמה שמחה גדולה לקראת החורבן ההולך ובא על עיר חרמו. מראה האש והפצתה המהירה מרחיבה את דעתו, משכרת אותו ומרוה את נפשו הצמאה. והאש אוכלת סביבה, באה במגרשים—והוא שמה, גם ביתנו לה לאכלה—והוא מאושר. מה איום הוא שילוק זה! על דבר נקמתו בצורריו ועל דבר מעשי אכזריותו, שעשה בעוצביו, הוא מספר בהתרוממות הרוח ובפתוס של משורר, כאילו היה מתענג עליהם ונהנה מהם. ובאמת הוא יומר על השרפה:

ומה נהדר נר הנשקה,

למו העליתי!

אל היאור קצאתי לראות,

טיוו ונהייתי.—

האין זו הנאת השטן עצמו? אנשים ונשים רצים כמשוגעים ואין להם מסתר, בנינים נופלים ונהרסים, יללת האומללים הגיעה עד לשמים—וברוך נהנה! כמה כבד ואי-אנושי וערל לבו של אדם זה!—יאמר רך הלבב וקצר הראות, אבל מי שיעמיק חקר, יוכח כי אכזריותו זו של ברוך באה אך

ורק משום שהוא אנושי, אנושי יותר מדי. ללב האנן אין שום משברים ושום קטסטרופות, וכשם שאינו מרגיש את העלבון ואת הצער, כך אינו מרגיש את הנקמה ואת העונג היחידי והאחרון שבה. מי שהגיע למקומו של ברוך ממגנצה ואת נפשו שלו הציל, זה יכול להאשים את המסכן האכזרי ולירות בו אבן, אבל לא לשאננים משפט. מה שלא עלה ביד שילוק הראשון, עלה ביד הבא אחריו: וויניציה השנואה בא לה גמולה. שילוק הראשון בשעה שראה את חמלת האנטונים, שהיא כוזבת, ואת רחמיהם, שהם רחמי צפעונים, ונוכח כי ערירי וחלש הוא בתוך עדר הואבים – כפף ראשו ונאלם. גם שילוק השני החיל עד שהרגיש את העופרת שהכפידה על מעיניו, אבל הוא לא שתק. הוא צועק ומקלל, גם ממעשה לא ימנע ידו. רואים אנו אותו כראות אדם מישראל, שאין לו שום מפלט ומנוס, אבל צערו הנורא מצא לו מוצא, וגם הוא עצמו לא אבד לגמרי. מענין הוא, כי גם טשרניחובסקי אינו מספר לנו את קצו של ברוך ממגנצה. כנראה, אמר לו חוש המשורר שלו, ששילוק אינו מת. שילוק נעשה לפעמים אובד עצות או יצא מדעתו, אבל למות אינו יכול, מפני שכל זמן שחיים האנטונים בעולם, מוכרח גם שילוק לחיות. והוא, באמת, חי וקיים על סביבינו ובתוכנו בעצמנו. אמנם באו בהלך נפשו ובמערכי לבו שנויים ידועים, אבל גם בחיים וגם בספרות עוד הוא חי. יסוריו עתים הרתיחו, עתים קפאו, אבל תמיד הלכו והצטברו. צערו פשט צורה ולבש צורה, אבל לגמרי לא חלף.

שילוק השני נעלם מנגד עינינו, אך בינתים נולד שילוק השלישי.

2

הרבה שמיטות ויובלות עברו והחיים הלכו והתפתחו, שספו והשתנו. היחוסים האנושיים קבלו צורה חדשה, אבל בעיקרם היו למקדם. בתוך החברה האנושית התחילה שוב להיות מורגשת מציאותו של שילוק. הוא חדל להיות יושב עוד ברחוב היהודים דוקא, וגם את מלבושיו כבר החליף באחרים. גם פניו חדלו כמעט להיות כמו שהיו תמול ושלשום, ואולם פנימיותו בעיקריה נשארה כשהיתה. החיים החדשים השפיעו עליו הרבה, העשירו את נפשו בהרגשות חדשות והעמיקו את הישנות. ההתנגשויות המרובות, שהיו אצלו עם האנטונים בזמנים שינים, חזקה ואכזוה, והוא עתה מלומד מלחמה, יותר משהיה. אף-על-פי שתהרימו את כספו פעמים אין מספר ואת כל אשר לו שללו האנטונים ממנו „על פי דין“ „ונגד הדין“, הספיק עם כל זה לצבור לו שוב הון רב. בכספו נבנו אניות לרוב, הוקמו צרים גולות, נעשו מסילות שונות ונכבשו מדינות רבות. על-ידי מרצו הרב הלך הרכוש האנושי הלך וגדל, ועורר גם אצל האנטונים שאיפה לעבודה. אנטוניו וחבריו התחילו מחקים את שילוק בתכונותיו היסודיות, ושילוק גם הוא התחיל מצרו להשתדל להדמות לאנטוניו – בקיצור, היחוסים החיצוניים בין שני הטיפוסים האנושיים השתנו לכאורה, אבל עמדתם בחיים לא זזה ממקומה.

בין השנויים החיצוניים יש לחשוב גם את זה, שהשילוקים כבר חדלו לעסוק רק בעסקי רבית ונשך. להפך, כבר יש שהם משלמים רבית גדולה לאנטונים. רכושו של שילוק התרבה במשך הזמן מעצמו, וגם רבים מבני חברתו של אנטוניו התחילו להרניש טעם ברכוש חמרי, וגם רוחני. השילוקים נעשו בונים לא רק בצולם המסחר והתעשייה כיאם גם במקצועות חיים ותרבות אחרים. שילוק הוקן נאסף אל עמו זה כבר, אף-צ'לפי שאין איש יודע בבירור מתי ואיך ואיפה, ואולם צאצאיו התפזרו בכל הצולם והתחילו עוסקים כל אחד במקצוע האהוב לו. האחד נעשה לרוטשילד המלוה למלכים או לפאלין הכונה צי מסחר בגרמניה, השני הלך ונעשה לביקונספילד והגדיל את חטנה של ארץ זרה, השלישי ישב וכתב ספר גדול בשם "הרכוש" הוא ה"קפיטלי", והרביעי הלך וארגן את מחנה הסופלים והעמלים. נמצאו בין השילוקים גם כאלה, שהגדילו את אוצרות הרוח האחרים של האנושיות וחדשו שיטות חיוניות שונות - אבל כולם עבדו ועמלו, רכשו ובנו. כולם נשארו נאמנים לכלל היסודי של זקנם הוויניציוני, שהיה שונא תכלית שנאה את לנצלוט העבד, משום שהיה אוכל ואינו עושה כלום, ואת אנטוניו האדון, משום שהיה סתם מבלה עולם. שילוק הוקן גרש, פשוט, את לנצלוט העצל מביתו, אבל צאצאיו עשו אחרת: הם הלכו לחנך את הלנצלוטים, וכך יוצא, שקרל מרקס נותן להם תורה חדשה, פרדיננד לסל מארגן אותם, וברנשטיין, אדלר והאזע עומדים בראשם ומדריכים אותם. מן הצד השני מקהילים המנדלסונים והבלייכנררים את האנטונים ולומדים גם עמיהם פרק בדיני ממונות. השנאה למבלי העולם מקשרת את כולם ומאחדת אותם, והם נושאים ביד רמה את דגל הסריוויות והשאיפה לבנין. כך היא מסורת המשפחה. בינתים הולכת המשפחה השילוקית הלוך וגדול. ובין יוצאי ירך שילוק נראים גם טיפוסים חדשים. התכונות שבאו בירושה מן הדורות הקודמים מתפלגות ומתפזרות, אחרי בן מתקרבות ונאחזות שוב בסבך חדש, וכך תבראנה מהדורות חדשות של שילוקים, הדומות פחות או יותר אל הטופס האיטלקי הישן או אל הטופס ממנצה. ויש גם שאין להכיר כלל בצאצאים את מוצאם. ורק קו אחד או שנים מקוי הנפש השרשיים יעידו עליהם כי מורע שילוק הם. למשל, האנרכיונים המרובים שמבני ישראל, אין להם לכאורה שום קשר עם שילוק הבונה והרוכש, ואפילו לא עם ברוך ממנצה, שהוא היה הירס מתוך נקמה והם שואפים להרס רק לשם הרס וכליון. אולם די לנו להתעמק בשכבות הנעלמות מעין ההכרה שבמערכי לבם של האנרכיונים, כדי להוכיח, כי גם הם בנים נאמנים לתורת אביהם. בכל אופן, המרץ והתנועה בודאי שבאו להם בירושה מוקדם וגם השנאה העמוקה לעולם של השאננים והעליונים ממנו היא. הם התרחקו מבית הוריהם, אבל בגוים לא התערכו, ואם גם התערכו פחות או יותר הגה את תכונות המורשה העיקריות לא החליפו באחרות. דומים הם לצפרות שהרחיקו נדוד והסתגלו לארצות החדשות, אלא שנשארו אצלן ההרגלים הישנים. סוג אחר לגנרי של השילוקים הם אותם האנשים, שירשו גם את שילוק הוקן וגם את ברוך ממנצה, אחדו בקרבם את קוי הנפש של

שני אלה, ומצוותם יצאה אצלם נפש חיה חדשה הקשורה עם כל זאת בקשר חזק לראשי המשפחה. כמו אצל שילוק הראשון יש בטיפוס השילוקי החדש אותם הנימים האנושיים הכלליים, ששקספיר טיה מהם את אופיו של גבורו, וכמו ברוך ממגנצה של טשרניחובסקי כן גם הוא יהודי סובל, וגם הוא ספג אל תוכו את צער כל האומה. הוא רחב-עין יותר משילוק הוויניציאני ועמוק יותר משילוק המגנצאי. מחשבותיו ומצשיו באים מתוך השפעת הגומלין השוררת בין מצרכי לבו ובין סדר העולם החיצוני.

שילוק זה השלישי נמצא עוד במצב של התהוות בחיים, אבל בספרות כבר מצא את בטויו אם גם לא את השלם.

גם הוא כוקנו, נכירו של שקספיר, לא ידע שום אידיאליות ושום תענוגים. כבד-ראש הוא ומתנגד קיצוני לכל קלות-דעת ומעשי הוללות. גם הוא מרניש את עול החיים ואת כבדם, ובשבילו אין כלל בעולם שמחה וניל. ימי חול ארוכים ללא הג וללא מועד, ימי מצעה שאין אחריהם שבת — אלה הם ימיו. פניו זועפים ומכוסים בעננים. על עיניו ילינו תמיד צללים, כי הלא הוא „איש האימות, זעום העצפנים“. כן קרא לו ביאליק ב„מגלת האש“.

מה שקספיר ראה באנושיות כולה, ראה ביאליק בעם העברי: הם הם שני היסודות הנפשיים החשובים, השוכנים בלב האדם האחד כשני מרכיבים, או המסמנים שני טיפוסים אדם שונים, הפועלים בחיים ככחות מתנגדים זה לזה.

ביאליק מספר, כי בשעה שהלכו הגולים בדרכם האבלה, שמעו כולם מן הדממה קול צעדה בטוחה וקצובה, אך גם הגולים וגם המשורר בעצמו אינם יודעים אל נכון של מי היא צעדה זו המשפיעה עליהם לטובה: אם של העלם בהיר העיניים או של „איש האימות זעום העפפנים“. ובאמת, מי יודע? מה עודד את העם העברי במלחמתו האיומה עם החיים הצרים לו ועם צורריו המרובים, — האם בהירות העיניים, שביסודה אמונה תמימה וחלומות זוהר, או כובד הראש וקשיות העורף הזעומה והקרה? וגם האנושיות כולה בדרך התפתחותה המלאה אבני נגף וקוצים, — מי הוא המכוון את צעדיה: העלם הצליו והשאנן ש, הביט שמימה, או זה האיש הזועם, שהיה מביט ארצה? קשה להחליט, אבל ברור הוא, כי שניהם הולכים תמיד עמנו ומלוים את האדם במשעולי חייו. פעם יהיה לנו האחד למורה דרך, ופעם ינהג אותנו השני, אך מבטיהם של שניהם שלוחים לפנינו תמיד, והשגחתם הכפולה היא המשמשת סעד ומשענת להלך הדל והעובב בנתיבות המעוקלות של החיים. כמה פעמים היה בא אל החברה האנושית זרם של סריויות וסגפנות בתור ניגוד לחיי ההוללות והתענוגים, כמו שהיה הדבר בימי סבורולא בקרב האנטונים האיטלקיים עצמם ובימי הפוריסטים השונים באנגליה ובארץ השפלה, וכמה פעמים היה להפך: „העלם הבהיר“ המנצח על המחולות, והעליוות וקלות הדעת היו מגיעות למרום השפעתן — בקורות הימים מוצאים אנו הרבה חומר ממשי לתיאור היחס החוזר שבין שני הטיפוסים האנושיים ש:צאו תחלה את בטוים באנטונו ובשילוק ואחרי כן ב„עלם הבהיר“ וב„איש

האימות, אלה הם האביב והסתו שבלב האדם וכמו שאין איש יכול לומר: „אי אפשי בסתו ואיני מודה בו“, כך אין ביכלתו להתנכר ל„איש האימות“, אף אם קרובים אנו במקרה על סי מערכי לבנו לשאננים ולעלזיזים. בכל אחד ואחד ממנו חי „איש האימות“, השאלה היא רק מי הוא המדבר מתוך גרוגנו. יש שקולו נחבא והוא עצמו מסתתר באחת הפנות החבויות של הכרתנו ולכנו, ואנו מסרנו את עצמנו לרשותו של בעל החלומות והתקות המזהירות, להנשא על כנפי הוהב של העלומים והאביב. אבל יש שאנו מרגישים שחור האביב בחיינו חולף ועובר, יען כי נתברו החלומות והתקות כוסו בצעיף ערפל, ואז מתעורר בנו רוח הסתו הזועם והקודר, הושף את צמחי נפשתינו ומפזר לכל עבר את זהרי הפלא, שהאירו לנו. אנו הולכים וקרבים לתחומו של איש האימות, הפורש עלינו את כנסיו השחורות ומכניסנו תחתן, אחריו שנפקחו עינינו לראות את כל הכיעור שבחיים ואת כל הקדרות שבצער האנושי. באותו הרגע סגור־הלב שלנו נפתח לקראת האוש, בא אתו גם שר האוש „זעום העפעפים“ ומשתרר עלינו. והו גורלו של כל אדם בתור אדם, אבל על היהודי יש לו „איש האימות שליטה מיוחדת. יותר מדי מלומד הוא היהודי בצרות ובצער, עד שיהא בכחו להתענג על החיים ולהשאר זמן רב „בהי־עינים“.

ביצירתו זו של ביאליק, שמרובים בה כל־כך היסודות האישיים האינדיבידואליים, מתגלה לעינינו בעת ובעונה אחת גם הטיפוס הלאומי העברי וגם הטיפוס האנושי האוניברסלי: הלא אין זאת הפעם הראשונה שביאליק גורל לפנינו את מגלת לבו, הרך והיפה, ומבין השורות ספוגות הכאב הלאומי מציצות עלינו עיני הצער והזעם האנושי־כללי. וגם איש האימות, דמות דיוקנו, נאמנה ונכונה בין שאנו רואים בו את היהודי הסובל ובין שאנו מסיחים את דעתנו מיהדותו ורואים בו רק את בן־האדם המצוננה. כי איש שראה כבר בעיניו —

„את תהומות קאבדון

ותחת הפנת יחודו...“

ווצוללות פאבנים בקרקם עגית קל עולמים

ישןצת עולמים...“

— איש כזה אינו יכול עוד להתיחס אל החיים בקלות־ראש, להיות עליז ושמח ולשחק באבנים באצבעות רגליו. יהיה מי שיהיה, יהודי או אינו יהודי, — מרפל הוא כבר ברעל הזעם. הוא כואב במכאובי הרבים, ועל צרות הדורות שאין להן תקנה הוא נעשה קודר וזועף. ובשעה שהוא רואה על סביבו מחנה של מעונים וסובלים, תתעורר בלבו המחשבה: אולי גמלה כבר גם אצלם המחאה העצומה? ואז הוא מתחיל לשיר להם את שירת המשסמה והכליון. וכה יספר ביאליק על שילוק זה השלישי: — והנה כאשר השקה הגורל

הזעום את הגולים האמללים מי ראש, קם פתאום איש האימות זעום העפעפים ויאמר: אחי, האם לא שכחתם עוד את סיר המטטמה והכליון? (מגלת האש). כמה פעמים שמע כל אחד ממנו את השאלה הזאת עולה ובוקעה ממעמקי נפשו הכואבת? האין יש ש„איש האימות“ חי בקרבנו, ולו גם בסתר בתוך הצל? על שאלתו היסרה לא תמיד תנתן לו תשובה ישרה, יען כי פעמים הרבה פחדנית היא קבוצת הגולים, וגם ביאיכה היא יראה להרים קול נגד עוסקיה. אך מה שביאליק מספר על בני הגולה ב„כגלתו“ נכון הוא, ואמת פסיכולוגית יש בדבריו. הוא אומר: „ויהריוו הבחורים ולא ענו דבר כי בושו להודות אשר לא ידעו את הכירה ההיא מעולם (סס). הם לא ידעו, אבל אנחנו יודעים אותה, הם הלא רק שלשום יצאו בגולה ורק תמול ראו ראשונה את החמס העולמי ואת האכזריות של בני־האדם, אבל אנו? אנו הספקנו כבר להוציא מקרבנו הרבה שילוקים והרבה ברוך'ים כמגנצה ומורמיוה ומאלפי קהלות קטנות וגדולות, ועוד לא הוקל לנו. למה נכחד? — פעמים הרבה נותן לנו הגורל המר את „שירת המטטמה“ כנחמה אחרונה ויחידה. ולא רק „אנשי האימות“ שבנו, אלה בעלי האוש ונביאי הזעם, היו משביחים את המית נפשם האמללה בשאיפה ובהקוה לשלום וגמול. בכל שנה ושנה יושבים לארץ יהודים עדינים וטובים, טהורי לב ובעלי עינים כשרות ותמימות, ואומרים מתוך הכרה ברורה וצלולה: „תבוא כל רעתם לפניך ועולל למו כאשר עוללת לי“ (איכה א') או „ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם, עד יסקוף וירא אדני משמים, וינקום נקמתו ונקמת עמו ונקמת תורתו ונקמת רח עבדיו אשר שפכו דמם כמים“ (סליחה לערב יוה"כ). כך מסיח לו לפי תומו היהודי הפשוט, וכמובן אין הוא חושב כלל באותה שעה בדבר ה„נקמה“ בשונאיו. המאמין האמתי אינו יכול בכלל לשאוף לנקמה, יען כי בטוח הוא שהאלהים ישלם לרשע כרשעתו. רק זה שאינו מאמין בחוק השלומים, בא בעצמו להנקם מאויבו, אבל המאמין התמים, ש„איש האימות“ שבקרבו כתחיל להציק לו, משליך את יהבו על אלהיו, יען „כי יום נקם לאדני, שנת שלומים לריב ציון“ (ישעיה ל"ד). האמונה בשלום וגמול עודדה תמיד את רוחו של היהודי הסובל והמעטיה את יסוריו. בלעדיה אין לו חיים, בשעות היותר קשות של קיומו הלאומי היו נביאיו מחזיקים את רוחו בהבטחות השלומים. וכאשר היו שמי חיוו מתקדרים והוא היה רואה את עצמו על פי התהום, מוקף מכל צד שונאים מבקשי רעתו, די היה לו לראות בחשכה הלילה את המלים: „כי לי נקם ושלם“, ולא נפל עוד רוחו עליו ולא התיאש עוד מעתידו. רעיון השלומים כשהוא לעצמו נושא בחובו ספוק רוחני גדול, ובשביל הסובל החלש הוא הסעד היחיד. מה יעשה הנעלב, שאין בכחו להתנקם בעצמו במעליבו, אם לא יבטח בחוק הגמול? ואיך ישלים עם צרותיו, אם לא יאמין כי סוף סוף תבוא הנחשת תחת הברזל ותחת הנחשת יבוא הכסף ותחת הכסף יבוא הזהב? אבל לא כל נעלב מסתפק רק בספוק רוחני כזה. התקוה הפסיבית לשלומים אינה מניחה עוד את דעתם של סובלים אלה, והם חפצים לחוות בעיניהם ממש את גמול הרשעים. יותר מזה: משנאתם המרובה למעניהם הם שוכחים לגמרי את

היעודים הטובים המכטיחים להם עצמם את ה,אגרא לפוס צפראי. הם חפצים לראות ביחוד מה יעלה להם, לצוררים האכורים. והנה הם מתחילים בעצמם לדחוק את הקץ ונגסים לצרער את יסודות החיים השאננים והשלמים של שונאיהם. אז הנוצץ בעיני השילוקים האלה, אש שחורה, ומבין שסתותיהם תתפרץ שירת ההרס והמשטמה האיומה. הם שרים:

מתהום האבדון העצו לי שיבת התקו.
 שחורה באווי לבבכם,
 שאיה בגוים ופוצו בנעומי אלת
 ותמו גחליה על ראשם;
 וזרעתם בה אבן וכליה על כל שדמותיהם
 ואיש איש סביב ארבע אמותיו.
 וזלכם פי יתלף עלי חבצלת גנתם -
 ושחרה ומתה;
 ועינכם כי תפגע בשישם ובפסק משפיתם -
 ונשבר כחךש" -

(מגלת האס).

ואיש איש סביב ארבע אמותיו - כמה תאות הרס בלבו של שילוק זה! שאיפת הכליה שלו חוקה ועמוקה יותר מזו של ברוך מטגנצה, והיא גם אידיאלית יותר ורוממה יותר. לו אין כלל צורך בנר דולק כדי להבעיר אש במשכנות שונאיו האכורים. אשו של "איש האימות" היא אש נצח, שאינה כבה, אש רוחנית. שילוק השלישי בא לזרוע אבדן וכליה על ידי שירת החרבן, על ידי צלליהם העגומים של המעונים ועל ידי מבטי עיניהם ההולות של הנעצבים. לא הוא המהנקם, כי אם העלבון והצער עצמם באים לדרוש להם שלומים. משטמתו אינה אצלו ההעררות נפשית של איזה פרס, שהפרצה בסבת משבר נפשי, ולא בשביל עצמו הוא עושה מה שעושה. אצל איש האימות אי אפשריים הם דבורים על ה"ערפד", כמו שאנו שומעים מפי ברוך כמגנצה. הוא מסכים לספוק פרטי ואף לא ליעוד לאומי: משפט צולמי ואוניברסלי הוא דורש.

הנביא הקדמון היה מדבר ככה: "שמעו דבר אדני בני ישראל כי ריב לאדני עם יושבי הארץ כי אין אמת ואין חסד ואין דעת אלהים בארץ. אלה וכחש ורצה וננב ונאף פרצו ודמים בדמים נגעו. על כן תאבל הארץ ואמלל כל יושב בה בחית השדה ובעוף השמים וגם דגי הים יאספו" (הוישע, ד'), ואיש האימות המודרני מדבר מתוך גרונו של המשורר העברי ואמר ככה: -

„הָהָה, מִי יִתֵּן וַיֵּאָצֵר גַּם יַגְנֹכֶם הַגְּדוֹל
 בַּחֵיק הָעוֹלָם כֹּלֹ, וְרוּן מִמֶּנּוּ עֲרֻבוֹת שָׁמַיִם וְעֲרֻבוֹת שָׁדַי,
 כּוֹכָבִים וְדָשָׁאִים
 תִּי בִהְיֶם, וַיִּפְעֶמֶם, וְנוֹשֵׁן וְהִתְחַנֵּשׂ עִמָּם
 וְכַמְהֵם יִבֵּל וַיֵּשׁוּב וַיִּפְרָח“...

(בישליק, ידעתי בלי ערפ"...)

שניהם קוראים לדין את כל העולם כולו על אנשיו וצבאיו, כי כל היקום כמו שהוא עם כל יפיו וחמודותיו אשם בחמס וברשע השוררים על הארץ. זה העלבון האכזרי וההתעללות הגסה בתמימים וצדיקים, שכל אחד מהם מרגיש כי כל הארץ לו גרדום, זו צעקת הנהרגים וזו שלות ההורגים — כולן יחד הן

„אות קָנָן עַל מַצַּח הָעוֹלָם וְאוֹת כְּשִׁלּוֹן
 לְזֵרוּעַ אֱלֹהִים הַשְּׁבוּרָה“...
 (סס)

הנביא המאמין אינו יכול, כמובן, להסכים ל„אות הכשלון“, ומשום זה הוא בטוח ב„יום אדני“, שבוא יבוא. אחר הוא לגמרי מצב נפשו של שילוק השלישי. הוא צועק: „אם יש צדק — יופע מיד!“ ולחכות אינו הפץ. אף שילוק הראשון טען בשעתו כאזני הדוכס בבית המשפט: „ואם יעלה על רוחכם להשיב פני, ירוק אירק בפני החוק שלכם ואקרא: חמס! והיתה נא סכנת נצח מרחפת על פני הריספובליקה שלכם ועל פני הופשחה“. אפילו הוא, הסוחר הוויניציוני, שהעזי ראשונה לקרוא לדין את החברה החנפה של האנטונים, הבין כבר כי ענוויו הם סכנה למשטר הצבורי. עוד הוא איים בנקמה ובשלומים המוכרחים לבוא, אלא שהוא מאיים רק על מדינת וויניציה, ואיש האימות מכריז על הסכנה הנשקפת לסדר העולם כולו. שילוק המודרני אומר על הצער היהודי-האנושי, כי

„בְּלֹא קוֹר וּדְבָרִים אֶל הַשְּׂאוֹל וְאֶל הַשָּׁמַיִם יִצְעַק
 וַיַּעֲקֹב אֶת גְּאֻלַּת הָעוֹלָם“...
 (סס)

בעלי דברו של שילוק הראשון גם כן הרגישי בסכנה הכרוכה ביחוסיהם אליו, ומשום זה באו עליו בערמה. אבל עברו יובלות שנים והאנטונים נוכחו, כי לעת עתה עוד לא נדרש כלל דם המעונים ודמעות העשוקים. אותה העובדה של „רשע וטוב לוי עורדה את רוחם של החומסים העליונים. דמם של רבוא רבבות הרונים ומעונים הרוה את שדמותיהם של הסלרינים והגרצינים ולכאורה אין מי שיפקוד עליהם את עונותיהם ויגמול להם כגמולם לעיני הסובלים. דוסטויבסקי הרוסי, זה הגאון החולה, נתן פעם בפי אחד מגבוריו מאמר כזה: „אם בשביל תקנת העולם מן ההכרח הוא שתשפך דמעת ילד

קטן אחד — ילך לו לאבדון העולם כולו ואל חשפך דמעת הילד! אולם
המתקנים השונים של העולם שופכים בלי הרף לא רק דמעת ילד אחד, כי
אם גם ילדים רבים ודם גדולים ווקנים. יהד עמס עונדים הסובלים השונים
בטפוסו של ברוך כמגנצה ומקריבים עוד קרבנות אדם בזוך תקן ובחור נקם.
אך גם זוהי רעה חולה, נגר זה בא שילוק השלישי וקירא:

„וארור האומר: נקום!

נקמה קזאת, נקמת לם ילך קטן,

עוד לא ברא השטן —

ויקב קדם אַת קמהום...”

(ביאליק על הסחיסה.)

אין לשום אדם, יהיה מי שיהיה, זכות להתנקם בצורריו, מפני שנקמתו
ההיא רק חלול הצדק העולמי והסדר העולמי. כדי שלא יהוסף רצח על רצח,
נחוק הוא, שהאדם בכלל יחדל להיות השופט העליון והמעניש הראשי. העול
עצמו יתנקם-נא בעושהו — והוא יתנקם! כך מבין שילוק השלישי את הנקמה:

„יקב קדם עד תהומות קחשקים

ואכל בחשך וקתר שׁוּ

בַּל מוסדות הארץ קמקמים”

(כז)

ובאמת, האדמה מתחת רגלינו תחוחה והיא כופגת אח הכל, גם את
רסיסי הסף הטהורים וגם את זרמי הדם השפוך. מחוץ נדמה, כאילו לא נודע
כי באו אף קרבה, אבל באמת אין אף טפת דם אחת הולכת לאבוד. בנידון
זה פוסח איש האיות על שתי הסעפים. הוא אינו כטוח בחוק השלומים,
אלא דורש אותו. הוא שואף לגמול, לא מפני שהוא מאמין בצדק העולמי,
כי-אם מפני שהוא חפץ שיהיה איזה הגיון בסדר העלמי. הצדק בכלל הוא
מושג מוסרי, גם הגמול בעיקרו הוא הכרה משפטית, אך שילוק השלישי כבר
ניכח והרגיש ברפיונם העלוב של המוסר והמשפט, ומשום זה הוא ניטעים
בטענותיו רק את שאלת הקיום של הקוסמוס ואת הפגיומות שביקום כולו. הוא
מאיים לא על המשפט ה„וויניציוני“ ועל סדרי חייהם של האנטונים, כי-אם
על שווי-המשקל הקוסמי כולו. איש האיות שואף להחריב את העולם הרע
והבוזב, מפני שהוא רע וכוזב, אבל תאות נפשו אינה כלל וכלל ההרס לשם
ההרס. משטמתו העזה יש לה סבות עמוקות וחשובות במערכי לבו וביחסי
החיים הסובבים אותו, אבל אין לנו שום יסוד לומר, כי נפשו הכואבת
והנואשה אין לה עוד כל תקנה. אין אנו יכולים לדעת, איך הוא מתיחס
לעולם הבא ולעתידה של האנושיות. ביאליק לא ספר לנו את זה, ורק השערה
לברה בענין זה היא מן האפשר. הנה השואה פטיכולוגית אחת עולה על הלב:
הנביאים, שנבאו לליון ואבדון של הארצות החוטאות ודרשו, נקם ושלומים,
האמינו בכל זאת בנאולת העולם ובהחזרתו למטוב. הם שרו את שירת החרבן

על הארצות השונות וגם על מולדתם ושמתו לקראת מות העליונים והשאנגים, החומסים והעשוקים, אבל יחד עם זה שאפו במעמקי לבם לבוא הטוב המתולט. פניהם הזועפים והקודרים, שהפיקו בוז ושנאה לחוטאים, היו משתנים לגמרי בשעה שהיו רואים בחזון את העתיד היפה של עםם ושל האנושיות. אז היו עיניהם העצבות והאפלות נעשות בהירות ולשונם החדה והחריפה נהפכה ללשון נחומים ואהבה. כך היה הדבר ב„אנשי האימות“ העתיקים. אולי מאמין גם איש האימות המודרני באפשרותם של חיים ישרים חדשים — אמונה כזו אפשרית אצלו — אבל אצל ביאליק אין אנו מוצאים שום זכר לזה, בכלל נותן לנו ביאליק לא אופי שלם של שילוק השלישי, כי אם קוים אופיים בודדים של יסודי הגפוש השילוקית החדשה. היבוא ביאליק למלא אחרי השקפת עולמו ואחרי מערכי לבו של אותו הטיפוס העולמי, או איזה משורר אחר יקום ויבוא להחריב ולהעמיק את אופיו של איש האימות — הימים הבאים יגידו.

אין אנו יודעים בבירור, אם נכון שילוק השלישי לקבל על עצמו את מרותו של העולם הבא ואם חפץ הוא בו, אך לעומת זה ברורים לנו למדי יחסיו לעולמנו זה, שאנו חיים בו. ביאליק הראה איתו לנו בשנות העליה שלו, כשרגשותיו חזקים ועצומים ותאר אותו גם בשעה של חולשה, כשיאשו מתגבר. בשעה כזו חדל איש האימות להיות איוס. אז הוא חדל למחות נגד העולם החיצוני ולטעון כלפי חוץ במרי וחמה, אלא הוא מתכווץ כלפי פנים ומתחיל להוכיח את אחריו. יש לשאול: אם זהו סימן ירידה לאיש האימות, או להפך, זהו תהילתו שפנה אל אחריו ב„שירי הזעם“? מפי אבותינו קבלנו, כי גבור — זהו הכובש את יצרו, היינו, כי הגבורה האמתית באדם הוא לתקן את עצמו, אבל כך מדברים תמיד החלשים, שהתיאשו מתקנת העולם החיצוני וניכחו כי במלחמה עם הסביבה ועם הגורל הם יוצאים וידיהם על ראשם. הגבור האמתי בא תמיד לכבוש את יצר העולם ולא את יצרו הוא נלחם הוא לא כלפי פנים כי אם כלפי חוץ. לא לחנם אנו רואים כי אחרי כל מפלה שנוחל לו האדם, כשמציקים לו מוסר הכליות והבושה, הוא שיפך את חמתו על הקרובים לו. וגם שילוק ההיסטורי, כל זמן שהיא חזק ושלם ברוחו, הוא נלחם עם „וויגיציה“ כולה, אבל כשכחותיו עוזבים אוחו, היא הולך ללחום עם אחריו ב„סינגונה“ שבגיסו, או נלחם בו בעצמו. ומעניין הוא, כי באותו הפתוס עצמו ובאותו העוז, שבהם היה מתנפק קודם באיביו, הוא בא עתה אל איהביו להוכיחם וליסרם. הריחמוס נשאר כמו שהוא, וגם החריפות האכזרית נשארת כעניה, רק העצב, „הפצול“ נעשה אחר. כן, למשל, מתחיל שילוק השלישי:

מִשָּׂאֵר הַצָּרָה לְדוֹרוֹת — צָרָה לֹא נִסְפָּדָה

וְרַמְעַתָּךְ אַתָּה תֵּאָצֵר דְּקִצָּה בְּלֵי שְׂפִיכָה,

וְבָנֶיךָ עֲלֶיהָ מְבַצֵּר-בְּרָזֶל וְהוֹמֵת-נְרוֹשָׁה

שֶׁל חֲמַת-מָוֶת. שְׁנֵאת-שְׂאוֹל וּמִשְׁטָמָה כְּבוֹשָׁה.

וְנֹאחָהּ בְּלִבָּבךָ וְגִדְלָהּ שֶׁם פִּכְתוּ בְּמֵאֵרְתוֹ

וינקתם זה מזה ולא תמצאו מנוחה ;

ונרעבתם והצמאתם אותו—ואחר תהרס חומתו

ובראש פתנים אכזר להקשי תשלחננו—

(ביאליק, נעיר ההייגה)

ואחרי כן? הירעיל רעל הצער את חיי הרוצחים והצורחים? הישא פתן זה את האיבה הנצחת ויירק איתה על ראש האנטונים האכזרים? לכאורה, צריך היה להיות כך, אבל ביאליק מראה לנו את שילוק שלו בשעה שהפנה את פניו כלפי אחיו, ומשום זה הוא גומר את קריאתו הארסית בדברים שלא הכינו להם. הוא אומר :

„ועל עם עברתך וחמלתך ביום רעם תצוננו“...

(סס)

אמת כי למחאה פנימית כזו אין שום נחיצות בגבורה יתירה, אך שילוק אינו חושב בשעה זו על מלחמה באויביו. לבו נתון בצבת הברזל של היאוש האחרון, והארץ נשמטת מתחת רגליו. רק מתוך עוז רוחו, שאינו עוזב אותו אף רגע, הוא מחליט לשפר במקצת את הרגעים הקשים הנראים לו כאחרונים. הוא מקהיל או על סכיביו את כל המתאישים ואובדי העצות, יוצא עמם במחול ושר להם :

„והלך וקזק וקבר מחולכם,

ופניכם הצהילו וצהלו קולכם,

ואל ידע אויבכם ואל ידע אוהבכם

את כל המתחולל בקרב לבבכם!“

(ביאליק, למנצח על המחוללות).

בהבלגה זו על היגון ובהעלמת הצער הפנימי רואים אנו שוב את גבורתו של שילוק גם בשעות החולשה שלו, לאחרי שזוב את מערכות המלחמה החיצונית. וזהו מעשה רב אצל שילוק השלישי. למרות רגשותם הטבעית למדו כבר השילוקים מהוך הגסיון המר לשלוט ברוחם וברגשיהם. אפילו ברוך ממגנזה, שנפשו הטרגית היא אימפליסיבית כל־כך, כבש את משטמתו עד אשר גמלה נקמתו. אבל הוא לא יכול בכל־זאת להתגבר לגמרי על דכרוך הנפש, ודבריו נעשים לפעמים נוגים כל־כך. לא כן שילוק השלישי, הוא, ועום העפעפים ושחור הפנים, מגיע ברגעי היאוש שלו לידי הסדרגה היותר גבוהה של העליונות המחרירה ושל השלוה האיומה... שילוק ופחולות, איש האימות וגיל— שני הפכים אלה נעשים אפשרים רק אז, כאשר אבדה כבר כל תקוה לנקם ולשלומים.

או ישיר שילוק:

„לא דין, ולא רחמים, לא נקם ושלם—

ולמה תחרישון?— פה שימו לאַלֵּם!“

פה שימו לרגל, ניו להב קצפה
 ותגד חמסכם לאבני הרצפה!
 והיה מחולכם מחול עושים וגבורה,
 להצית את קל סכיבותיכם כמדורה,
 ובסופת המחול ובנהם הזמירות –
 יגפצו ראשיכם אל אבני הקירות!"

(סג)

כך נגמרת שירת-היאוש של שילוק השלישי. ככל אדם חלש ורך לבב קורא גם הוא לבדיחה מן המערכה ולאבוד עצמו לדעת. סוף כזה אינו כלל וכלל בנוסח השילוקים. מעמד גפש זה אפשר להבין רק כהרגשת מעבר מברוך ממגנזה לאיש האימות, ומצבי גפש כאלה המקשרים את הסיפוסים השילוקיים השונים זה לזה יש אצלם לרוב. קודבת המשפחה השוררת ביניהם היא הגורמת לקיום המשותפים המצטרפים גם לתכונות משותפות.

והגה אחת מתכונות המשפחה היותר חשובות, שאנו מוצאים אצל השילוקים, היא הסרקסמוס שלהם. תכונה זו, בהכדל מן התכונות העיקריות שנוכרו למעלה, מסמנת לא את מערכי הלב ולא את שבילי ההתפתחות, כי אם את סגנון הנפש של משפחה אגונית זו.

ההתול המר הוא תמיד גלויה של האיכה העצורה ומשטמת הסתר, ואנו יודעים כי לא תמיד יכול היה שילוק להרשות לעצמו את העונג להתנקם בגלוי כאויבו, ולו גם כדכרים. שילוק הריאלי, הקשור לחיים ברכבות נימים, לא היה יכול לסכן את קיומו על-ידי שנאתו הגלויה לצורריו. מוכרח היה לשנות את טעמו ולהיות זהיר בדבורו. על-ידי זה התחדדה לשונו ומחשבתו. ופעמים הרבה היתה לשונו החדה פוצעת קודם לכל את חכו בעצמו. מרוב כעס עצור ומכאובים חכיים נושך שילוק לפרקים את בשר עצמו, אבל מוצא כזה אינו תרופה נכונה לשחרר את עצמו לגמרי מן הצער העמוק. כששילוק לועג לעצמו ומצליף בשוטו על גופו עצמו, הוא רק מסיח את דעתו מיסודיו ובא לידי הקלה פורתא. אבל הדמעה העצורה אינה נדפת לעולם. חריפותה ומרירותה הולכות ומשתמרות. וכשמגיעה שעתה להתפרץ, היא נגלית בצורת ארס נחשים מעורב במי ראש. אנו רואים אצל שילוק השקספירי, בשעה שאנטוניו כבר היה כמעט כמנוח, כי דבוריו ונאומיו גהפכים ללשון עקרב אמיתית הנושכת ומרעילה כאחד. הם מעלים קצף ומפעפעים, ומרעיפים אט על פצעי האויב טפות טפות של ארס קודח. אנטוניו, סלרינו, גרצינו ועוד, כולם נכרים בגחלתו של שילוק בשעת המשפט שלו עם אנטוניו. וגם עוד לפני המשפט מתגלה הסרקסמוס השילוקי – בצחוקו. הצחוק בא בכלל לפעמים קרובות במקום הדבור, ויש שהוא משמיע יותר הרבה משמיעות המלים. כי הצחוק הוא בעת ובעונה אחת גלוי הרגש וכסיו. בו מוצא האדם שחרור ממועקת הלב, אבל בו הוא מסתיר לפרקים גם את יגונו וששונו היקרים לו. הוא המקצור

היותר חשוב בשפת הרמזים העולמית, שהארם לא חדל עוד להשתמש בה עד היום הזה, והוא גם אמצעי אינדיבידואלי ואוניברסלי להבעת חיי הנפש של האדם. אף-על-פי שהצחוק חסשי הוא מהכבלים המפיקים על לשון האדם, יש לו לצחוק עם כל זה הרבה פנים שונים והרבה אופני גלוי שונים. אינו דומה צחוק הילד התמים לצחוקו של האיש המנוסה בחיים, ולא הרי הצלילים הבהירים והמדרדרים של האושר כטבעות הצחוק ההיסטירי או הצחוק העיף של המתאש. תנועות הפנים והעיוותיהם בשעה שהארם צוחק מטורפות מאד והן נתונות בקשר שאינו פוסק עם תנועות הנפש וועוזעיה באותה שעה. ולא רק באותה שעה אלא גם בכל רגעי החיים שקדמו לה, כי האדם ניכר בצחוקו כמו שיש טננון מלודי המקביל על-פירוב לסננון הנפשי של האדם, כך יש טיפוסיות בצחוק.

בשעת השיחה הקצרה במערכה השלישית של הדרמה של שקספיר, כשנודע לו לשילוק דבר טירוף ספינותיו של אנטוניו, אנו שומעים מפי שילוק הראשון: "תורה רבה לך, תיבל חביבי! בשורה טובה! בשורה טובה! חה-חה-חה!"... שילוק צוחק למקוטעין ובצחוקו זה המצומצם והפשוט מתבטא שוב הסריויות העזומה, מרצו החזק ופכתותו המיוחדת של ראש המשפחה השילוקית. על פי דבורו ורכזי הסרקסמוס שלו כבר ראינו עד כמה הוא בו לאנסונים, ואנו כרגישים שוב אותו הרגש של בוז ביתר עז באותו הצחוק הקצר. אף-על-פי שרגשנותו היהודית יכולה היתה להגלות באופן סוער יותר, מקמץ שילוק בהבעת שמחתו. ולא די שהו שמח לאיד שונאו — אלא שהוא צוחק און. תנועה נפשית זו לכשעצמה היא שילוקית טיפוסית.

גם ברוך ממגנצה צועק: "צחוק לי, צחוק לי", בשעה שהשרפה האיומה מתפשטת בעיר והאנשים האמללים רצים אנה ואנה כמשוגעים; אבל צחוקו של שילוק השני הוא היסטירי, צחוק פרא, אין הוא בא כלל בתור תוצאה הגיונית ונפשית ישרה, אלא מתפרץ מן הלב בשכרון הנקמה יחד עם הקללות הנוראות, וכמוהן הוא כולו ריפלקטיבי ופתאומי. צחוקו של איש האימות אחר הוא לגברי. זהו צחוק צליל וברור, צחוק שנוגד בעונתו וגמל כל צרכו. שילוק השלישי החביא אותו בקרבו, רוח אותו מרורים ואינו מוציא אותו לבטלה, רק כדי למצוא בו ספוק פרטי וזמני: הוא צריך לשמש לו כלי זין במלחמה. הצחוק בא לו כתכונה נפשית יסודית וכקוֹאֵב ולא כתולדה פסיכית.

באיש האימות רואים אנו ראשונה את הצחוק בשורה אחת עם המשטמה ושאיפת ההרס, כאחד האמצעים בעבודת החרבן וכאחד המניעים לשנוי חיים ידועים.

וזהו קחו עמכם, שחוק מר כלענה, אכזרי,

אשר בו תמיתו...

(מגילת האש).

כה ידבר איש האימות אל קהל הגולים המעונים והסיבלים, והשילוקים השונים שמעו לעצתו. הם סגלו לעצמם את השחוק המר, כל אחד על פי דרכו, כטרוהו סדור לדור, ומומן לזמן היו מפריעים בו את מנוחתם של

האנטונים. בשחוקם היו מרעידיים את כתלי היכליהם ומזעזעים את יסודי-חיהם, אבל יש להעיר, כי לא תמיד היתה פעולתו של הצחוק אחת. לא תמיד היה ממית. הפעולה של צחוק השילוקים היתה תלויה קודם לכל בטירה שהיה מציב לו אותו שילוק, ושנית חשוב היה מצבם התיוני של האנטונים הנפגעים על-ידו. זכו-היה הצחוק השילוקי נעשה להם סם חיים, לא זכו-היה נהפך להם לסם מות. יש שהיה מרגיז את האנטונים מרבצם, מדכא אותם עד עפר וערשה בהם כלה, כשחוקו של ברנה והיינה; אבל יש שהיה מציף על גבי הלנצלוטים העצלים ומעוררם לעבודה, בגאומיהם החריפים והמתוכמים של רבבות העסקנים השונים מבין היהודים בכל מקצעות החיים. ולא מהפכה מדינית אחת כבר נעשתה בעזרתו של שילוק! מהיר הוא במלאכתו, מלאכת ההרס, ובכל מקום שהארץ מתחילה להתמוטט, הוא הבועט ראשונה ביסודותיה הרקובים. כי בקרב רבבות הסובלים הוא האיש, שסבלנותו צריכה היתה לפקוע זה כבר, ובין גלי השנאה והנקם של העשוקים הרבים, משטמתו היא השחורה והרוחת ביותר. הוא בז ושונא גם להמון הלנצלוטים העכרים הגסים, וגם לתבר האנטונים, האדונים הרעים, אבל הוא נותן בפייהם את „שירת החרבן“.

* * *

כשאתה מתבונן לחיי השעה ולכל הנעשה מסביב לעינינו במדינה הגדולה והאדירה, שהיתה מפילה בשעתה את חתימה על רוב העולם ועתה ירדה פלאים ונעשתה גיא חזיון למהפכות חברתיות נוראות, אתה מתחיל להרגיש הרגשה ברורה כי אצבע הגורל היא, להראותך מין „עמק יהושפט“ של עם גדול ורב ולהשמיעך את שאון אשדות החיים הענקיים, שצילי ידי קולותיהם נקלטו בזמנים שונים ונאחזו ביצירותיהם של נאוגי הספרויות.

דרמה חיונית זו של עמים רבים ושלמים, שברא שר החיים, זה היוצר הגניאלי יותר גדול, אינה יכולה להיות נראית ומובנת לנו עתה כל צרכה, מפני שאנו בעצמנו נמצאים בשעה זו על גבי הבמה בקרב המשחקים, אבל בתוך הסופה המתהוללת סביבנו המסמאה את העינים בגלי האבק שהקימה, יאירו את שבילי המחשבה שלנו המאורות הגדולים שביצירי הרוח המעולים של האדם. הטיפוסים האנושיים, שדמות דיוקנם חקקו החוזים והמשוררים הגדולים לזכרון עולם, משמשים לנו בשעות ערבוביה אלו כמורה הציור ליורדי הימים וכאשי הכפרים לתועה בדרכים.

והנה כשאנו לוקחים בידינו את יצירותיו של שקספיר, אותה „ביבליה“ של עמי אירופה, הולכים ומתבארים לנו מקרי היום ואנו מתחילים להכיר פחאום בנפשות הפועלות בדרמה של החיים שלפנינו את הטיפוסים שיצר הדרמטורגן הגדול ואשר הסופרים והמשוררים הבאים אחריו שכללו אותם. מתחת ללבושים השונים מתחילים להגלות אלינו במהדרה חיה וחדשה ריכרדים, הינריכים, קירולנסונים, ברוטוסים ואחרים. ואת המקום המרכזי תופס לו שילוק, זה הירוק בפני חוקי „וויניציה“ כולה, מפני שמלאה חמס, זה המבעיר אש במגנצה ו„נהנה מזוה“ של הבערה האיומה מעשה ידיו, זה הזורע

על סביביו בכל, ארבע אמות"י הרס ואבדון לעולם הכוזב והחונף וזה המקקע אח בירת השאננים כולה ודורש מן העליונים והבוטחים שלומים ל, שופת העולמים ול, ענות כל העולמים. שילוק זה התי הוא יהודי. היש בזה מקרה? האין לראות את חוק השלומים באיחה העובדה עצמה, שמבין העשוקים ביותר יוצאים מהרסייה ומחריבייהם של העושקים? לא לחנם נחשב היהודי בין העמים לאיזה, אנסן טריבל"!

במשך תקופות שנים רכות הולך שילוק ונודד בלי הרף בדרכי החיים, ובכל מקום בואו, כשהשעה רצויה, הוא מתחיל לצעוק חמס ולקטרב על העולם ומבעיר אש בבתי האנסונים העליונים.

עד עתה לא עלה עוד בידו לפוצץ את, שמש הרמיה" ולחדש את פני העולם, ומשום זה, כאשר ייעף מעבודת ההרס שלו, יתעורר בו חוש הרושכ והבונה והוא מתחיל בחווק החיים. ושוב הוא נעשה ראש לבונים, ועדר הלנצלוטים נמשך אחרייו. אחר כך, כאשר יקו שוב נחלי הדם והרמעות והצער האנושי מצעק מגנביהם, יקום שוב, איש האימות", יקרא מלחמה על השאננים האכזרים, ויתחיל לכלות ולהרוס את סדרי החיים הרעים כדי לעבור שוב לרכישה ולבנין, וכן הלאה, חזור תלילה.

שילוק ההיסטורי עומד איתן בארץ. בימינו יפזר ורעוני חיים ירוקים ובשמאלו ירע פרחים אדומים. כשהוא פותח את ידו האחת—נגלים יערות עד וערי מסכנות, מכרות זהב ובתי-חרושת, וכאשר ירים את ידו השניה—יקומו פתאום מחנות מחנות של עמלים אמללים, שיאושם הוא ככטאטא השמר לכל היופי והנועם שבחיים העליונים. שילוק היה משנה את טעמו פעמים הרבה, אבל מערכי לבו היסודיים לא היו משתנים. גם השפעתו על החיים שונה היא בזמנים שונים, ועולותיו מתחלפות לפי השנויים החיוניים האובייקטיביים והוורות ושובות, כחורף וכקיץ במהלך התקופות.

כך יבוא הסער לפני הנשם, ירים עמודי אבק, יעקור עצים רקובים, יהפוך בתי חמר עתיקי ימים, יקרע חלונות ותריסים ויביא את כל היקים לידי תנועה והתעוררות. אז יבואו גם מסרות העזו בקצף וזעם להגדיל את תמונת ההרס המדומה. זרמי המבול יבריחו את הנחלים מאפיקיהם, ישפכו על שדות המרעה הרחוקים, יטביעו את משכנות השלמים, יתלשו כל גבעול הלש וישברו כל ענף מדולדל. אמנם גדול הנזק, שגרמו הסער עם המטר, אבל במה נחשב הוא לעומת התועלת החיונית שבהם? וכמה יופי נצחי בעצם מילכס ובהתנליתם! אף יללת רוח כזאת היא שירה, ושאון המים הרבים בשטפם נגינת חיים היא. מסרות העזו ישקו את הארץ המתעלפת בצמא, ירוו את שדות הבר ויחיו את הצמחים. וגם אצל, אנשי האיכות" מתחת לעפעפיהם הזעומים מזהירות העינים הבהירות. כי הסער הגדול בא חסיד לטהר את אויר העולם.